

In krimpregio's ligt een omvangrijke opgave op het gebied van onderwijshuisvesting. Veel scholen komen door teruglopende leerlingenaantallen in de problemen. Ze dreigen onder de investeringsgrens van de overheid te vallen en worden gedwongen hun deuren te sluiten. Daarnaast voldoen lang niet alle schoolgebouwen aan de huidige eisen. Dat vraagt om slimme ontwerp oplossingen. Daarom hebben BNA Onderzoek en de Stichting Scholenbouwmeester Noord Nederland (SSNN) het ontwerplab 'Scholen voor het Noorderland' opgezet, speciaal voor jonge, startende architecten.

In het ontwerplab ontwikkelden de architecten duurzame strategieën voor toekomstbestendig onderwijs in krimpregio's, aan de hand van concrete cases in de gemeenten Loppersum en Bellingwedde. Daarnaast werden nieuwe plannen ontwikkeld voor specifieke plekken en gebouwen. De dialoog met gemeenten, scholen, bewoners en een expertteam vormde een belangrijk onderdeel van het ontwerplab.

De oplossingen en strategieën van de ontwerpteams zijn verzameld in deze publicatie. Ze zijn bedoeld om schoolbesturen en gemeenten in het Noorderland, maar ook in andere krimpgebieden, te inspireren. Ook laten ze zien dat krimp niet alleen problematisch is, maar ook tot verfrissende inzichten en nieuwe kansen kan leiden.

SCHOLEN VOOR HET NOORDERLAND

BNA Onderzoek i.s.m. Stichting Scholenbouwmeester Noord Nederland

SCHOLEN VOOR HET NOORDERLAND

Een toekomst voor
basisonderwijs in
krimpgebieden

BNA Onderzoek i.s.m. Stichting
Scholenbouwmeester Noord Nederland

Postbus 19606 1000 GP Amsterdam
T 020 555 36 66 F 020 555 36 99
bna-onderzoek@bna.nl www.bna-onderzoek.nl

BNAonderzoek

Scholen voor het Noorderland

Een toekomst voor basisonderwijs in krimpgebieden

Inhoud

Een woord vooraf	03
Onderwijs in een krimpende regio	05
Een veranderend voorzieningenlandschap	08
De ontwerp oplossingen	16
De schoulkoöperoatsie	18
Creatief krimpen	28
De (zelf)voorzienende school	36
La scuola mobile	44
De adaptieve school	50
De herbestemde buslijnschool	58
De oogst van het ontwerpplab	67
Colofon	70

Een woord vooraf

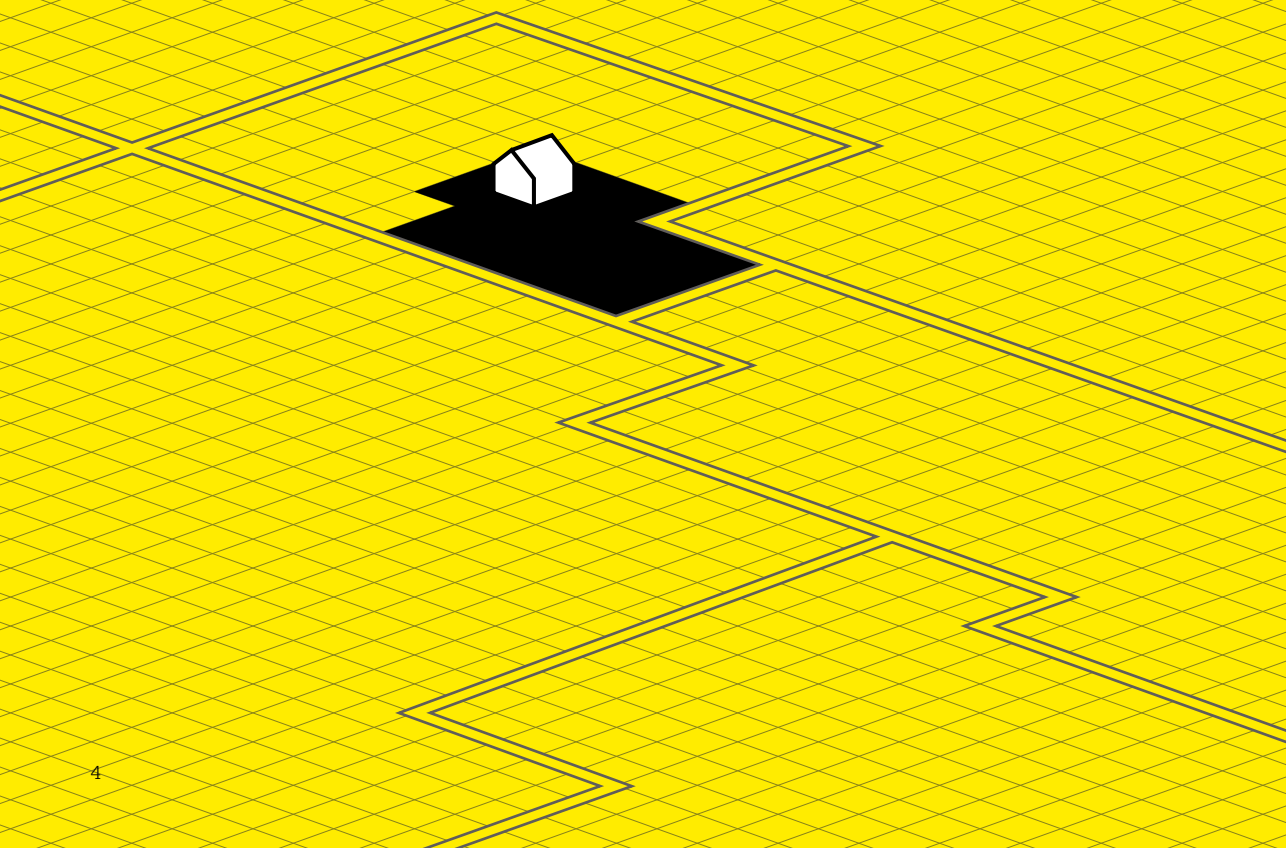
In Noord-Nederland is het behoud van leefbaarheid in krimpgebieden een actuele opgave, die bekleed is met veel emotie en de nodige discussie oproept. Het gaat hier om een regio waar vooralsnog geen sprake meer is van grote bouwopgaven. Binnen die sterk veranderde context is ook de architect aan zet. Krimp is een complexe en weerbarstige materie, met tal van invalshoeken. Het gaat hier in eerste instantie niet om het ontwerp van de gebouwen – vanouds het métier voor de architect – maar om de achterliggende processen. Een complex samenspel van demografie, cultuurhistorie, economie, landschap en stedenbouw. De architect – met de competentie van integraal en onafhankelijk kijken en denken – kan in dit nieuwe spectrum een belangrijke positie innemen. Door zelf kwesties aan de orde te stellen, te agenderen en mogelijke toekomst te verbeelden. De traditionele rolverdeling tussen opdrachtgever, architect en aannemer gaat hier niet meer op. Er is behoefte aan nieuwe rollen, ook voor de architect. Welke dat zijn, moet nog verder uitkristalliseren. Ontwerpend onderzoek kan daarbij helpen.

Het is vanuit dit perspectief dat BNA Onderzoek, het laboratorium voor ruimtelijke ideeën van de Bond van Nederlandse Architecten (BNA) het onderzoek naar scholenbouw in het Noorderland heeft ingezet. Als een verkenning van nieuwe en bijzondere programmatische combinaties, in relatie tot een permanent dynamische tijd. De deelnemende architecten zijn uitgedaagd om na te denken over de randvoorwaarden die het mogelijk maken vormen van onderwijs te behouden in een leeglopend plattelandsgebied. In de antwoorden van de projectteams staan veel vragen die in de praktijk niet gesteld worden centraal. Heeft een school een gebouw nodig? Hoe vruchtbaar zijn nieuwe combinaties van dorpsvoorzieningen? Welke rol spelen de afstand en het vervoer? Welke lokale verschillen zijn overbrugbaar en welke niet als het gaat om samenbrengen van scholen? Is het denkbaar dat een gebouw zich telkens aanpast aan nieuwe leerlingenaantallen en behoeften; dat het krimpt en groeit? Kan er (financiële) lucht gevonden worden in het slim toepassen van energie-, duurzaamheids- of afvalstromen? Wat zijn de plaatselijke gebruiken en ongeschreven afspraken en hoe zijn deze te koesteren en benutten?

Deze en andere vragen hebben de jonge architecten zich bij deze opgave gesteld. De uitkomsten tonen even innovatieve als realistische antwoorden op de vragen die nog niet gesteld zijn. Zij gaan verder dan de ondertussen gebruikelijke 'vooruit-verdediging' van het opschalen van de voorzieningen en een concentratie in de grotere kernen. De uitkomsten van het ontwerpplab bieden een wenkend perspectief, niet alleen voor de huidige periode van krimp, maar ook voor de tijd erna. Een tijd waarover we nu niet veel meer kunnen zeggen dan dat deze dynamisch zal zijn en derhalve gebaat is bij een architect en een architectuur die zich daartoe goed verhoudt.

Rob Hendriks

Oud-bestuurslid BNA / DAAD Architecten

Onderwijs in een krimpende regio

Uitdaging voor ouders, scholen, gemeenten en ontwerpers

Kees de Graaf

Noordoost-Groningen geldt landelijk als één van de gebieden waar de bevolkingskrimp zich het meest duidelijk manifesteert, samen met Parkstad Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. De bevolking wordt kleiner, maar verandert ook van samenstelling, door ontgroening (minder geboortes) en vergrijzing (gemiddelde leeftijd stijgt) en het wegtrekken van gezinnen met kinderen. Dat heeft gevolgen op allerlei gebied, van de woningbouw tot en met het draagvlak voor voorzieningen. Ook scholen krijgen er onvermijdelijk mee te maken. Een schets van een steeds urgenter wordende situatie.

Het gaat hard, de krimp in Noord-Nederland. De cijfers liegen er niet om: de drie noordelijke provincies hadden in 2010/2011 3.025 minder leerlingen dan de jaren ervoor en het aantal basisscholen nam af met 15. De verschillen tussen de 210 overgebleven basisscholen zijn groot. Er zijn 29 scholen die nog meer dan 200 leerlingen hebben, maar ook 107 die er minder dan 100 hebben. Sommigen hebben er 38, 41, 34 of zelfs 28. Wanneer het leerlingaantal nog verder daalt dreigt opheffing. Het is een lot dat de komende jaren een groeiend aantal scholen boven het hoofd hangt. De oorzaak is op zich helder: er zijn eenvoudigweg minder kinderen. Niet alleen worden er minder kinderen geboren, ook trekken jongeren en gezinnen met kinderen weg uit het gebied – om hun heil elders te zoeken. In de stad Groningen bijvoorbeeld, die de komende jaren nog stevig groeit in inwonertal, of verder richting de Randstad. Het laat de gebieden in het Groninger ‘ommeland’ achter met een vergrijzende en kleiner wordende bevolking. Tot 2040 gaat de krimp onverminderd verder: de bevolking in de Noord-Nederlandse gemeenten daalt nog met 15 tot 40 procent, de aantallen kinderen gaan 20 tot 50 procent terug. De urgentie is dus groot.

Leefbaarheid, onderwijs, gebouwen

De discussie over onderwijs in krimpgebieden kent echter meer dimensies dan louter het aantal leerlingen per school. Er zijn drie belangrijke aspecten: leefbaarheid, de kwaliteit van het onderwijs en de kwaliteit van de schoolgebouwen. Het thema leefbaarheid en toekomst van het platteland is daar nadrukkelijk mee verbonden. In veel dorpen en kleine kernen is de basisschool een van de belangrijkste ontmoetingsplaatsen – en vaak de laatste.

Veel andere voorzieningen, zoals de supermarkten, hebben de afgelopen jaren al een autonome tendens van schaalvergroting doorgemaakt. Zij zijn uit de kleinere kernen verdwenen, met het postagentschap en andere voorzieningen in het kielzog, om neer te strijken in grotere centrumdorpen of zelfs in de regionale centra. Dorpsbewoners zien die ontwikkeling met lede ogen aan. Tegelijkertijd is er het besef dat niet ieder dorp alle voorzieningen meer kan behouden. Volgens William Prinsen, consultant plattelandsontwikkeling in Drenthe, ligt hier een opgave waar geen ontkomen aan is: ‘We zien dat dorpen steeds meer gaan samenwerken. Met een houding van “eigen dorp eerst” kom je er niet meer uit. Je moet in feite met een blanco vel beginnen: wat is dan het beste concept?’ Kleiner wordende scholen verzetten zich veelal met hand en tand tegen de tendens van opschaling en concentratie. Er wordt bijvoorbeeld gewezen op het feit dat kleinere scholen niet per se een lagere kwaliteit onderwijs te bieden hebben. Overigens is hier wel sprake van een ondergrens; het Rijk gaat in haar administratieve norm uit van een minimum aantal leerlingen van 23. De Onderwijsinspectie meent dat een school met minder dan 80 à 100 al op het randje zit. Daaronder zou de kwaliteit van het onderwijs niet meer gegarandeerd kunnen worden. Daarbij speelt, zeker in de gebieden in Noord-Nederland die in deze studie centraal staan, de kwestie van nabijheid en bereikbaarheid. Bovendien speelt de identiteit c.q. de levensbeschouwelijke overtuiging van de school een rol. Sommige ouders geven bijvoorbeeld de voorkeur aan bijzonder onderwijs; dat hoeft niet altijd voorhanden te zijn. Wanneer dat niet het geval is, zijn vaak extra auto-, bus of fietskilometers noodzakelijk om de toegenomen afstand te overbruggen. Dat valt niet altijd in goede aarde. Medio 2012 bezetten ouders van het Groningse dorp Visvliet de school in hun dorp, omdat deze dreigde te worden gesloten. Voortaan moest er naar het nabijgelegen dorp Grijskerk worden gereisd, dat alleen bereikbaar is via een fietspad langs de drukke Friesestraatweg.

Een belangrijk ander vraagstuk dat hier op het laagste schaalniveau doorheen speelt, is de kwaliteit van het bestaande schoolgebouw. Uitgebreid onderzoek van Stichting Scholenbouwmeester Noord Nederland (SSNN) heeft uitgewezen dat veel van de bestaande schoolgebouwen in Noord-Nederland matig tot slecht van kwaliteit zijn. Het energieverbruik is vaak veel te hoog door enkel glas en een onvoldoende isolatie

van wanden, daken en vloeren. Ook het binnenklimaat is niet altijd op het niveau wat het moet zijn, wat een negatieve invloed heeft op de leerprestaties. Voor de komende jaren ligt hier een belangrijke verbeteringsopgave, maar of de investeringen in een krimpende onderwijsmarkt kunnen worden opgebracht, is de vraag.

Brede opgave

Zeker in een gebied met bevolkingskrimp heeft de school een betekenis die uitstijgt boven het geven van goed onderwijs aan de leerlingen. De opgave is breed: economische, demografische, sociale en financiële aspecten beïnvloeden elkaar. En daarmee raakt de toekomst van het primair onderwijs vele partijen. Uiteraard worden de leerlingen en hun ouders/verzorgers het eerst geraakt. Voor kleine kinderen is het fijn om dichtbij huis naar school te kunnen gaan, in een vertrouwde omgeving. Ouders letten op meerdere aspecten: de kwaliteit van het onderwijs, maar ook de bereikbaarheid van de school en of de locatie goed past binnen de vervoersbewegingen van het gezin. Zeker in krimpgebieden waarin voorzieningen verdwijnen, wordt dat laatste thema belangrijker. Niet iedere kern kan meer over een eigen school beschikken, maar waar ligt dan het alternatief? Sommige ouders kiezen er dan bijvoorbeeld voor hun kind naar school te laten gaan dichtbij hun werk, zo gaf de Groningse stadsarchitect Niek Verdonk tijdens het ontwerplab aan: 'We zien dat gezinnen van het ommeland die in de stad werken hun kinderen meenemen naar Groningen en ze daar naar school laten gaan. Dat is voor hen qua tijd efficiënter dan omrijden naar een school in een ander dorp.'

Het onderwijsteam en in het verlengde daarvan het schoolbestuur krijgt ook met de gevolgen van krimp te maken. Een schoolleider van een basisschool in 't Zandt verwoordt de complexiteit als volgt: 'Opvoeders houden niet van reizen, zij hebben het liefst de school dichtbij. Wij als team spreken de opvoeders ook liever 's ochtends even in de klas of op het schoolplein, in plaats van dat zij de kinderen op de bus zetten. Dan komt het dorpsbelang er ook nog bij: als wij de basisschool uit 't Zandt naar Loppersum verplaatsen, verdwijnt er veel van de levendigheid. Gezinnen met kinderen komen er dan niet meer wonen. Het eerste wat ouders aan mij vragen bij een kennismakingsgesprek is vaak: hoe lang blijft de

school hier nog bestaan? Als dat onzeker is, vestigen mensen zich hier niet meer.' Schoolbesturen in krimpgebieden moeten zich de komende tijd buigen over de vraag welke scholen (voorlopig nog) in stand kunnen worden gehouden en waar sluiting c.q. samenvoeging noodzakelijk is. Bij instandhouding van bestaande gebouwen is vaak een renovatie nodig om deze weer op goed en gezond niveau te krijgen. In andere gevallen moet eerder aan nieuwbouw gedacht worden. Volgens Hanneke van Brakel, Scholenbouwmeester Noord Nederland, is maatwerk daarbij essentieel: 'Er is niet één oplossing, net zo min als er één dorp is. Iedere situatie en iedere populatie is weer uniek: samen moet je erover nadenken welke oplossing het beste past.'

Welke oplossing er ook gekozen wordt, besturen staan voor de opgave om sluitende 'businesscases' te ontwikkelen. Het denken in businesscases en verdienmodellen in het onderwijs is mede een gevolg van de marktwerking, waarbij onderwijsbesturen zelf keuzes mogen c.q. moeten maken in de besteding van de hen toegewezen middelen (lumpsumfinanciering). Door de dalende leerlingaantallen staan de inkomsten echter onder druk en moet zeer prudent met uitgaven worden omgegaan. Job van Velsen (projectleider Landelijk steunpunt brede scholen) ziet hier voor schoolbesturen een uitdaging weggelegd: 'Er ontstaat steeds meer behoefte aan de "ondernemende school". Oftewel een school die nadenkt over hoe het onderwijs in de lucht gehouden kan worden, door creatieve combinaties met andere functies. Dat vergt wel een heel andere manier van denken.'

Gezien de breedte van de opgave kunnen juist ontwerpers een belangrijke meerwaarde bieden in dit debat. Zij kunnen los van de belangen van de individuele partijen onderzoeken welke oplossingen bijdragen aan een duurzaam toekomstperspectief voor het basisonderwijs. Door goed te luisteren naar de wensen en behoeften die spelen en op basis daarvan met frisse en vernieuwende ideeën te komen. Ontwerpers kunnen kwaliteiten benoemen, scenario's verbeelden en prioriteiten stellen, zonder dat ze last hebben van eigen belang. Dat was de idee achter het Ontwerplab Scholen in het Noorderland: laat jonge, aanstormende architecten – niet te vergeten: zij zijn de ouders van de toekomst! – fris van de lever concepten ontwikkelen.

Het ontwerp-lab

Een korte maar zeer krachtige actie, zo mag het Ontwerp-lab Scholen in het Noorderland genoemd worden. In februari 2012 vond de startbijeenkomst plaats, nadat in het voortraject BNA Onderzoek en Stichting Scholenbouwmeester Noord Nederland (SSNN) elkaar gevonden hadden. SSNN is opgericht in 2009, op initiatief van de drie noordelijke provincies. Het geldt inmiddels als het noordelijke expertisecentrum op het gebied van scholenbouw. De afgelopen jaren is veel onderzoek op dit terrein verricht. Er wordt onder meer nagedacht over nieuwe financieringsmodellen (het 'schoolschap') en met gemeenten worden pilots opgezet. BNA Onderzoek heeft de laatste jaren veel ervaring opgedaan met het uitvoeren en begeleiden van gebieds- en themagerichte studies. Het 'ontwerpend onderzoeken' van de BNA-leden wordt daarbij als beproefde methode gebruikt. Ook rond het thema krimp is door de BNA al het nodige onderzocht in het Ontwerp-lab Krimp dat liep van 2007 tot en met 2009. Dat resulteerde in de publicatie 'Ruimte maken voor krimp'.

Beide organisaties raakten in gesprek rond een gedeelde zorg: de toekomst van het onderwijs in krimpgebieden. Het idee ontstond om de materie nu eens niet vanuit de demografische, economische of bestuurlijke invalshoek aan te vliegen – zoals in de regio al vanuit de Woon- en Leefbaarheidplannen gebeurt – maar om de verbeeldende en verbindende kracht van ontwerpers in te zetten. Voor deze nieuwe studie werd bewust de inzet van jonge architecten gezocht: zij krijgen zo de kans te werken aan een actuele ontwerp-opgave en ervaring op te doen in de praktijk. In een tijd waarin het voor jonge architecten lastig is zich te profileren is dat geen overbodige luxe. Bijzonder aan de opzet van het lab was de keuze voor een meester-gezel achtige formule. Hierbij werden jonge BNA-architecten gekoppeld aan 'buddybureaus'; gevestigde architecten die met de 'jonge honden' konden klankborden. Zo kwamen frisse ideeën en ervaring uit de weerbarstige praktijk samen. Twee gemeenten wilden graag fungeren als object van onderzoek: Bellingwedde en Loppersum. Deze gemeenten, tevens betrokken bij de pilots van SSNN naar nieuwe financieringsmodellen, stelden begeleidingsteams beschikbaar die de situatie ter plekke konden uitleggen.

Mede door het vele voorwerk van de SSNN kon het ontwerp-lab vlot van start; er lag al een schat aan

onderzoeksmateriaal. Na de startbijeenkomst volgden de activiteiten elkaar in rap tempo op, resulterend medio september 2012 in een presentatie van de concepten van de teams van jonge architecten. Extern deskundigen gaven hun reactie en plaats ten de ontwerpen in een nationaal perspectief. De zes concepten van de jonge architecten bleken zeer gevarieerd en lopen uiteen van 'creatief krimpen' via de virtuele school tot en met de zelfvoorzienende school. Verschillende ingrediënten komen in alle concepten terug, zoals de relatie van het basisonderwijs met leefbaarheid, de landschappelijke setting van de scholen, de verbinding met infrastructuur, de mogelijkheden om functies te combineren, het denken in termen van tijdelijkheid en mobiliteit en het ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen. Het resultaat van alle inspanningen is in het vervolg van deze publicatie te lezen.

De opgave voor het Ontwerp-lab

Hoe ontwikkelen de onderwijsvoorzieningen in Noord-Nederland zich de komende jaren? Welke ruimtelijke, logistieke en fysieke ingrepen zijn zinvol en noodzakelijk om het basisschoolonderwijs – beginnend bij de huidige situatie en inspelend op de bevolkingsprognoses die er liggen – op de best mogelijke manier te organiseren? Hoe verhoudt het onderwijs zich tot de andere voorzieningen? Wat te doen met de vrijkomende gebouwen die vaak beeldbepalend zijn (geweest) voor de publieke ruimte? Aan de ontwerpteams werd gevraagd hiervoor scenario's te ontwikkelen en deze te vertalen in een concept met een exemplarische uitwerking, bij wijze van illustratie en testcase. Nadrukkelijk is in het Ontwerp-lab dus niet gestreefd naar het vervaardigen van gedetailleerde gebouwontwerpen. De vraag naar de toekomst van het onderwijs in het Noorderland speelt in eerste instantie op macroniveau (het landschap, de infrastructuur en stedenbouwkundige opzet van gemeenten). Welke scholen zijn uit stedenbouwkundig oogpunt belangrijk als knooppunten in het netwerk en welke kunnen beter gesloten worden? Hoe organiseer je vervoer van en naar school? Wat is de betekenis van het onderwijs voor de leefbaarheid? Maar ook op microniveau (de schoolgebouwen zelf) liggen er vraagstukken. Hoe moet een scholencluster eruit zien? Zijn er mogelijkheden bestaande gebouwen te herbestemmen? Zijn er andere concepten te bedenken die niet gerelateerd zijn aan een fysiek gebouw? En last but not least: kunnen er oplossingen worden bedacht waar ook andere krimpregio's mee uit de voeten kunnen?

Een veranderend voorzieningenlandschap

Geografie en historie van twee Groningse plattelandsgemeenten

Ruud de Jong en Mark Sekuur

Het Groninger land, karakteristiek in haar openheid. Foto: Team Creatief krimpen

Tijdens het ontwerpplab Scholen voor het Noorderland zijn jonge architecten op ontdekkingsreis gegaan. Deze reis is mede gevoed door de gebouw- en gebiedsonderzoeken die de Stichting Scholenbouwmeester Noord Nederland de afgelopen jaren heeft verricht¹. Met deze studies als vertrekpunt is ontwerpend onderzoek gedaan naar de kansen voor de vele halfgevolle en daarvoor onrendabele schoolgebouwen in de gemeenten Bellingwedde en Loppersum. In dit artikel zetten we een aantal bevindingen uit de gebiedsstudies op een rij. Het Noorderland is een bijzonder gebied met vele kwaliteiten, maar kampt door de bevolkingskrimp ook met problemen. Deze twee gezichten van het platteland maken duidelijk dat 'krimpen met kwaliteit' een belangrijke uitdaging vormt. Daarom moet het krimpproces zo goed mogelijk worden begeleid, zeker in ruimtelijk opzicht.

Het Groninger land is karakteristiek in haar openheid, met vele mooie vergezichten en vaak prachtige wolkenluchten. Het dunbevolkte gebied heeft een lange en rijke historie, waarin de strijd tegen het water werd gewonnen en de woeste gronden werden ontgonnen. Wie er komt roemt het natuurschoon, de rust en de sociale cohesie. Maar het gebied wordt ook gekenmerkt door voortdurende demografische veranderingen. Deze hebben gevolgen voor het dagelijks leven van de inwoners. De afgelopen jaren is de bevolkingskrimp op het Groninger platteland een terugkerend thema geworden in de nieuwsberichten. Vooral in de kleinere kernen verdwijnen dorpswinkels en blazen sportclubs hun laatste adem uit. Dorpsscholen worden geconfronteerd met een forse daling van het leerlingenaantal. Het is een voorbode van een ontwikkeling die we veel vaker in Nederland de komende jaren zullen zien. Rond 2025 hebben zes op de tien

¹ De uitgebreide gebouw- en gebiedsstudies zijn beschikbaar op www.scholenbouwmeester.nl

² Voor een uitgebreidere introductie op bevolkingskrimp zie het artikel van Ruud de Jong, Krimpen in kaart op www.scholenbouwmeester.nl

Nederlandse gemeenten met bevolkingsdaling te maken². Vooral op het platteland zien we een afname van het aantal kinderen en jongeren (ontgroening) en een toename van het aantal ouderen (vergrijzing).

Vicieuze cirkel doorbreken

Het verschijnsel dat we 'krimp' op het platteland noemen is echter niet alleen te vangen in cijfers. Waar het leven van dorpsbewoners zich vroeger vooral in en om het eigen dorp afspeelde, is dat nu steeds minder het geval. Door het toegenomen autobezit werken veel mensen in een stad die tientallen kilometers van hun woonplaats is gelegen. Soms gaan hun kinderen daar zelfs naar school. Zaken als kleding en elektronica worden verder van huis gekocht. Thuisbezorgende webshops blijken ook een geduchte concurrent van de dorpswinkels. Zo neemt het draagvlak voor veel voorzieningen in kleine dorpen af. Deze trend is ook zichtbaar bij de aanschaf van de

dagelijkse boodschappen. De keurslager wordt samengevoegd met het dorpswinkeltje, de bakker verdwijnt en uiteindelijk blijkt de dorpsupermarkt ook niet meer rendabel te exploiteren. Het gevolg is dat voorzieningen zich steeds meer concentreren in de grotere kernen. Het Sociaal Cultureel Planbureau concludeerde dat veel plattelandsgebieden in een vicieuze cirkel zijn beland: het voorzieningenniveau daalt, waardoor jonge gezinnen wegblijven, met als gevolg dat het draagvlak voor voorzieningen verder daalt.

Hoe kunnen we die vicieuze cirkel doorbreken? Het is een utopie om overal alle voorzieningen te willen behouden. Realistischer is het uitgangspunt dat belangrijke voorzieningen kwalitatief hoogwaardig en goed bereikbaar moeten blijven. Dat vereist aandacht voor een evenwichtige spreiding van voorzieningen, maar ook aandacht voor minder mobiele groepen, zoals ouderen en kinderen. Maatwerk op regionale schaal is daarom nodig. Wie ontwerpend onderzoek gaat verrichten, moet aandacht besteden aan de

De Dollardpolder ten noorden van Blijham. Foto: Mark Sekuur

specifieke geografische omstandigheden. De gemeenten Bellingwedde en Loppersum omvatten zeer uiteenlopende landschapstypen. De natuurlijke landschappen kunnen bovendien niet los worden gezien van de sociaal-culturele kenmerken van de twee gebieden. Interviews met bewoners leren dat de dorpen in sociaal opzicht en qua tradities sterk van elkaar verschillen – de invloed van de globalisering ten spijt. Het is daarom goed beide gemeenten nader onder de loep te leggen.

Bellingwedde: gemeente met drie gezichten

Groningen in het klein. Zo kan de gemeente Bellingwedde worden omschreven. De gemeente Bellingwedde heeft ruim 9.000 inwoners, verspreid over tien dorpskernen. De verschillende Groninger landschapstypen raken elkaar in het hart van de gemeente: er is het veengebied, het

polderlandschap en een uitloper van het zand- en Drentse Plateau. Het voormalige hoogveenland is waterrijk, kleinschalig en groen. Het polderlandschap is een grootschalig landbouwgebied met rechte wegen. Het zandlandschap is daarentegen kleinschalig, compact en kent kronkelige landschapselementen. In de polders en hoogveengebieden zien we langgerekte dorpen van soms wel vier kilometer lengte, zoals Bellingwolde. De voorzieningen liggen hier ver uit elkaar. In Bellingwolde zijn er hierdoor zelfs twee dorpskernen ontstaan. Tien kilometer verderop ligt het esdorp Wedde, dat een heel andere en veel compactere dorpsopbouw kent. Wedde is als boerendorp ontstaan op een uitloper van het Drentse Plateau. Het dorp heeft zich ontwikkeld rondom een centraal gelegen dorpsbrink. Het Drentse 'noaberschap', waarbij de zorg voor je buuren een morele plicht is, is in dergelijke esdorpen over het algemeen sterker aanwezig dan in de meer langgerekte dorpen.

- Dollardpolder**
- Zandrug**
- Voormalig
hoogveengebied**

Kaart 1: Gemeente Bellingwedde, schematische weergave van de aardrijkskundige landschapstypen, met locaties en denominaties basisscholen (P: protestants-christelijk, K: rooms-katholiek, G: gereformeerd)

De meeste dorpen in deze gemeente krimpen geleidelijk, het ene dorp sterker dan het andere. De dorpen hebben elk hun eigen karakter. In Blijham wonen, onder de rook van Winschoten, relatief veel forenzen. In Wedde is de toeristische sector prominent aanwezig en Bellingwolde wordt gekenmerkt door contrasten in bebouwing tussen kasteelachtige boerderijen en kleine arbeiderswoningen. Vriescheloo, Veelerveen, Oudeschans en Rhederbrug zijn woondorpen, waar weinig voorzieningen resteren. In de centrumdorpen Bellingwolde en Blijham zijn de meeste alledaagse voorzieningen te vinden. Vlak buiten de gemeente liggen de grote kernen Winschoten en Oude Pekela met een uitgebreid voorzieningenaanbod.

Gesloten voorzieningen. Foto: Mark Sekuur

Brug over ontginningskanaal in Veelerveen. Foto: Mark Sekuur

Loppersum: meanderende wegen en kleine dorpjes

Eén van de oudste cultuurlandschappen van Noordwest-Europa is het wierden- en dijkenschap tussen Delfzijl en het Lauwersmeer. De gemeente Loppersum is onderdeel van dit open landschap, waarop de zee lange tijd een grote invloed heeft gehad. Die invloed is nog steeds zichtbaar: veel oude slaperdijken, veldnamen en kunstmatig opgeworpen wierden³ herinneren nog aan de zeerijke historie. De wegen tussen

de dorpen volgen veelal de oorspronkelijke waterlopen, die meanderend door het landschap stroomden. Daardoor zijn de werkelijke reisafstanden veel groter dan de hemelsbrede afstanden. Voor de bereikbaarheid van de voorzieningen is dit een factor van belang.

De gemeente Loppersum telt ruim 10.000 inwoners en 17 dorpskernen. De meeste dorpen zijn ontstaan als wierdedorp. Hierdoor zijn de vaak radiaal opgebouwde dorpen relatief compact. 't Zandt, Zeerijp en Zijldijk zijn langgerechter qua

³ Een wierde is een door de mens opgeworpen heuvel, om bij hoogwater een veilige droge plek te hebben.

De wierde van Eenum. Foto: Mark Sekuur

De wegen meanderen door het landschap.
Foto: Team Creatief krimpen

dorpsplattegrond en daardoor duidelijke uitzonderingen. Deze dorpen liggen in de voormalige Fivelpolder, waar pas nederzettingen ontstonden toen de zee minder grote invloed op het gebied kreeg. Een andere uitzondering is Garrelsweer, dat in het zuidelijke deel van de gemeente ligt. Dit gebied is gevormd door het Damsterdiep, waar een kleinschalig stroomlandschap is ontstaan. De dorpen in dit landschap worden gekenmerkt door een lage bebouwingsdichtheid, met een grote spreiding van huizen langs het Damsterdiep.

OBS Dieftil (bouwjaar 1935), gelegen in het open land, centraal tussen de dorpen Eenum, Leermens en Oosterwijtwerd. Foto: Team Creatief krimpen

Bebouwing langs het Damsterdiep. Foto: Mark Sekuur

Loppersum en Middelstum zijn centrumdorpen met tamelijk veel voorzieningen, zoals een supermarkt, bakker en slager, maar ook niet-dagelijkse voorzieningen zoals horeca en dienstverlenende bedrijven. De overige kernen zijn 'woondorpen', waar weinig tot geen voorzieningen te vinden zijn. Buiten de gemeentegrenzen liggen de grote kernen Appingedam, Bedum en Uithuizen. Veel inwoners doen hier hun boodschappen. Een aantal dorpsgemeenschappen heeft de afgelopen decennia veel nieuwe inwoners gekregen, die forensen naar grote werklocaties zoals de Eemshaven, de stad Groningen of Delfzijl. Hoewel de voorzieningen uit de meeste woon dorpen zijn verdwenen, wordt de leefbaarheid over het algemeen als positief ervaren⁴. Onder leefbaarheid valt namelijk niet alleen het voorzieningenniveau, maar ook de ervaren veiligheid, de woningvoorraad, de uitstraling van de publieke ruimte en de sociale samenhang⁵. De centrumdorpen hebben een vrij stabiele omvang, terwijl de meer perifeer gelegen woonkernen geleidelijk krimpen.

Voorzieningen in het centrumdorp Loppersum.

Foto: Mark Sekuur

⁴ Zie de Leefbaarometer (2012) van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en de publicatie 'Dorp kan zonder voorzieningen', in Binnenlands Bestuur (27-07-2012) door CMO.

⁵ Deze invulling van leefbaarheid is te vinden in het Woon- en Leefbaarheidsplan voor de Eemdelta (2012). Zie www.eemdelataleeft.nl.

Herinrichting van het onderwijslandschap

In de gemeenten Bellingwedde en Loppersum is het proces van ontgroening en vergrijzing de afgelopen jaren snel gevorderd. Het aantal schoolgaande kinderen neemt blijvend af, terwijl het aantal ouderen oploopt. Hoewel de verschillende prognoses soms behoorlijk uiteenlopen, is het aannemelijk dat de afname van het kindertal tussen 2010 en 2025 circa 20 procent bedraagt. Beide gemeenten werden in het recente verleden al met een flinke daling van het aantal basisschoolleerlingen geconfronteerd, waardoor veel kleine scholen zijn ontstaan.

Er zijn inmiddels diverse plannen voor de herinrichting van het onderwijslandschap. De schoolbesturen VCO en SOOOG hebben in samenwerking met de gemeente Bellingwedde gekozen voor het samengaan van drie scholen in de dorpen Vriescheloo en Veelerveen (twee openbaar, één protestants-christelijk). In de gemeente Loppersum wordt door de gemeente en de schoolbesturen Marenland en Noordkwartier ingezet op een andere strategie: het concentreren van de onderwijsvoorzieningen in de grotere dorpskernen Loppersum, Middelstum en eventueel Stedum en/of 't Zandt. Men streeft naar de vorming van zogeheten 'geïntegreerde kindvoorziening', waarin basisscho(ol)le(n), kinderopvang en peuterspeelzaal worden gebundeld. Een kindvoorziening kan bestaan uit een nieuw gebouw of uit een (verbouwd) oud schoolgebouw. Maar een kindvoorziening kan ook bestaan uit dicht bij elkaar gelegen voorzieningen, die inhoudelijk en organisatorisch nauw samenwerken.

Iets dergelijks geldt ook voor het dorp Bellingwolde, waar men onderwijs, sporthal, bibliotheek en dorpshuis wil clusteren aan het dorpsplein. Zo ontstaat een soort campusmodel. Aan het dorpsplein liggen nu reeds de beeldbepalende schoolgebouwen van OBS Westerschool en het Dollardcollege, evenals gymzaal, bibliotheek en dorpshuis. De vraag is hoe de andere scholen en opvang hier een plek kunnen krijgen. Daarbij blijft bij voorkeur de kenmerkende oudbouw behouden, terwijl er meer ruimte gevonden moet worden voor de extra leerlingen. In veel andere dorpen zullen de schoolgebouwen leeg achterblijven.

Dijkenlandschap Fivelboezem

Wierdenlandschap

Stroomlandschap Damsterdiep

Kaart 2: Gemeente Loppersum, schematische weergave van de aardrijkskundige landschapstypen, met locaties en denominaties basisscholen (P: protestants-christelijk, K: rooms-katholiek, G: gereformeerd)

Noemenswaardig in beide gemeenten is dat het openbare en het christelijke schoolbestuur bereid zijn tot nauwe samenwerking om de kwaliteit van de kindgerelateerde voorzieningen te borgen. Een complicerende factor is dat beide gemeenten, door teruglopende investeringsbudgetten van de overheid, slechts beperkte financiële mogelijkheden hebben om nieuwbouw te realiseren.

Conclusie: het is zaak om binnen deze specifieke context inventieve, bereikbare, duurzame en kwalitatief goede oplossingen voor de toekomst te bedenken! Ook voor maatschappelijk betrokken ontwerpers is daarin een taak en verantwoordelijkheid weggelegd.

Over de auteurs

Ruud de Jong (historicus) en Mark Sekuur (sociaal geograaf) zijn werkzaam bij Stichting Scholenbouwmeester Noord Nederland.

De uitgebreide gebouw- en gebiedsstudies zijn beschikbaar op www.scholenbouwmeester.nl

De ontwerpoplossingen

Op de volgende pagina's doen de architectenteams hun oplossingen voor onderwijs in het krimpende Noorderland uit de doeken. De oplossingen zijn bedacht op basis van twee cases in de gemeenten Bellingwedde en Loppersum.

De schoulkoöperoatsie

Femke Scargo, Amarens Reitsma,
Sara van Popta. Buddy: Rob Moritz

Dit team vroeg zich af: hoe kunnen we de scholen integreren in bestaande ruimtelijke, landschappelijke en maatschappelijke netwerken om tot een plaatselijk passend toekomstperspectief te komen? Hun antwoord: maak gebruik van bestaande voorzieningen (ankerpunten) waarvan je zeker weet dat die in de loop van de jaren niet uit het krimpgebied zullen verdwijnen of die je graag wilt behouden (bijvoorbeeld monumenten). En organiseer daar het onderwijs omheen, gebruikmakend van deze ankerpunten, die daardoor ook beter gebruikt worden. Het onderwijs krijgt daarmee ook een mobiele component, er ontstaat een 'kindnetwerk' waar de leerlingen gebruik van maken. De ontdekkingsreis naar specifieke plekken en onderwijsfuncties wordt deel van de schooldag. Deze strategie is getoetst in drie gebiedsstudies. De Schoulkoöperoatsie is een afgeleide van een integraal kindcentrum, maar dan op het schaalniveau van de dorpen, verspreid over verschillende gebouwen en daarmee organischer, flexibeler en kansrijker.

Creatief krimpen

Lidewij Lenders, Marije ter Steege
Buddy's: Bauke Tuinstra, Bart Zantman

Het plan 'Creatief krimpen' kijkt naar de sociale kracht die de krimpende dorpen hebben. Kwaliteiten zijn ruimte en rust, 'noaberschap', kleinschaligheid, groot huis voor minder geld, vruchtbaar land et cetera. Kun je met al deze kwaliteiten een school bouwen, rekening houdend met de wens van bewoners? Samenwerken is een must om tot oplossingen te komen. Het team heeft een droom: kleinschalige, duurzame, energieneutrale nieuwbouw van geschakelde klaslokalen op goed bereikbare plekken tussen de dorpen in. Deze lokalen zijn door plaatselijke vaklieden gebouwd, met lokaal materiaal. Hun plattengronden zijn zo flexibel dat er ook een zorgwoning in gehuisvest kan worden, of iets anders. Omdat de school een project wordt van het hele dorp, wordt de lokale economie maar ook de sociale samenhang gestimuleerd. Door juist de creatieve en sociale krachten van de dorpen te benutten, kunnen in dit model kleine scholen blijven bestaan.

De (zelf)voorzienende school

Jurian Bosma, Adriaan Jurriëns

Buddy: Allard Vogelzang

Dit team zocht naar een basisstructuur die altijd blijft bestaan en het gebouw draagt. Wat is nu de harde kern, het 'motorblok', dat ervoor zorgt dat het gebouw draaiende blijft? De slechte aanpasbaarheid van schoolgebouwen was hierbij een belangrijk vertrekpunt. Uitgaande van het feit dat scholen kampen met hun exploitatielasten, is het voorstel dit probleem tot haar kracht te maken. De school krijgt in de kelder een biogascentrale die aangesloten is op de riolering van het gebouw en die van het gehele dorp. Zo transformeert de school van de partij die financieel het meest onder druk staat, naar de organisatie die als energieleverancier zelfvoorzienend is en daarnaast de omgeving bedient. De installaties vormen het fundament van de school. Het schoolgebouw zelf wordt rondom de leiding-schachten, die tevens draagstructuur zijn, georganiseerd en profiteert zo dubbel van de ondergrondse energiecentrale.

La scuola mobile/ mobiel onderwijs

Edoardo Mentegazzi

Buddy: Hans Overdiep

La scuola mobile is een oplossing die gebruik maakt van drie gecombineerde scenario's: de clusterschool, de mobiele school en de digitale school. Het centrale idee van mobiliteit gaat over de mogelijkheid om alle componenten van onderwijs mobiel te maken: mensen, onderwijs en huisvesting. Het idee van de clusterschool krijgt vorm in containers die gekoppeld worden aan bestaande scholen en waarin een onderwijsprogramma geaccommodeerd wordt. In dit voorstel blijft de klassieke school dus als een kleine 'harde kern' bestaan waar verschillende mobiele units (met speciale onderwijsprogramma's) aan gekoppeld kunnen worden: van bibliotheek tot natuur-onderwijscontainer. De mobiele school maakt gebruik van bestaande voorzieningen, en koppelt een mobiel leslokaal aan een kerk, bibliotheek of sportgebouw. Aanvullend wordt er gekeken naar digitale onderwijsprogramma's, die minder reizen mogelijk maken.

De adaptieve school

Egbert de Warle, Guido Wezenberg

Buddy: Sjoerd Betten

Dit team keek naar mogelijkheden om een schoolgebouw langzaam en kleinschalig te transformeren. Het team bedacht twee concepten. De 'wandele school' is ontwikkeld voor gebouwen in fysiek slechte staat, die het bewaren niet waard zijn: vaak slecht gebouwde scholen uit de jaren 80 die met het probleem van torenhoge stookkosten zitten. De oude klaslokalen worden stap voor stap vervangen door nieuwe. De school 'wandelt' zo over het terrein. De 'pulserende school' is een gebouw waarbij een kwalitatief goede kern blijft bestaan en waaraan een flexibele ruimtelijke structuur wordt toegevoegd, die afhankelijk van de behoefte in de tijd gevuld wordt met lesruimtes. De school wordt naar behoefte groter of kleiner. Dit plan speelt in op het probleem van de lage investeringsbudgetten die scholen hebben en draagt hier een interessante oplossing voor aan: handelen op het moment dat het kan, en niet meer doen dan nodig.

De herbestemde buslijnschool

Marko Matic, Gerard Brouwer

Buddy: Erik Workel

Het bereikbaar houden van gebouwen en programma's in combinatie met het herbestemmen van schoolgebouwen staat centraal in dit plan. Het team poneerde de stelling dat goede bereikbaarheid van een school belangrijker is dan de aanwezigheid van een school in het eigen dorp. Door simpele aanpassingen in het buslijn-netwerk komt een groot aantal schoolgebouwen aan dit netwerk te liggen – de scholen die in bedrijf blijven en de gebouwen die een andere (sociale) functie krijgen. Door de scholen en de nieuwe functies goed op elkaar af te stemmen krijgen de dorpen een stevig sociaal-cultureel netwerk, bereikbaar voor iedereen. Het team heeft een schoolgebouw doorgelicht op mogelijkheden voor herbestemming en stelt voor er een dorps-huiskamer en ouderenwoningen in te realiseren.

De schoulkoöperoatsie

Projectteam: Sara van Popta, Femke Scargo en Amarens Reitsma | 19 het atelier architecten
Buddy: Rob Moritz | 19 het atelier architecten

Rijkdom

Nederland is een rijk land. We kennen een grote diversiteit aan typisch Nederlandse landschappen. In de gemeente Loppersum zijn dat er grofweg drie: het dijenlandschap van de voormalige Fivelboezem, het Wierdenlandschap en het Stroomlandschap Damsterdiep. Deze landschapstypen hebben allemaal hun eigen regio-specifieke kenmerken en (sub)culturen. Er lopen grote infrastructurele lijnen doorheen, zoals de weg Groningen-Eemshaven en het spoor van Groningen naar Delfzijl. Het gebied heeft verder een groot aantal monumenten. In de dorpen staan prachtige kerken en woonhuizen. In het buitengebied vinden we naast de robuuste typisch Groningse boerenheerden en molens, ook landschappelijke monumenten in de vorm van bijvoorbeeld de wierden. Ook in 'onderwijsland' is er sprake van een grote rijkdom. In Nederland is in de grondwet de vrijheid van onderwijs vastgelegd. Het openbaar onderwijs wordt vanuit de overheid gefaciliteerd. Daarnaast kan iedereen, onder bepaalde voorwaarden, een school stichten op godsdienstige, levensbeschouwelijke dan wel opvoedkundige basis. Het onderwijs wordt getoetst op basis van door de overheid vastgestelde kerndoelen. Deze kerndoelen geven aan wat leerlingen aan het eind van hun schooltijd moeten kennen en kunnen. Scholen kiezen op basis hiervan hoe ze de stof aan de leerlingen aanbieden.

Visie en strategie

Het toekomstperspectief voor het onderwijs wordt momenteel gedomineerd door het Integraal Kind Centrum (IKC). Veel bestuurders hebben hier hun zinnen op gezet. Hoe is dat te verwezenlijken met behoud van de maat, schaal en cultuur van het Groningse dorp? We hebben hierbij de uitgangspunten voor het IKC, zoals omschreven in de 'Gebiedsatlas Eemsdelta', als basis genomen. Het IKC gaat uit van een centrale rol voor professionele kinderopvangorganisaties. Dit lijkt in de kleinere dorpen een lastige opgave, om de simpele reden dat hier te weinig dekking is voor deze organisaties. Niet voor niets is in de

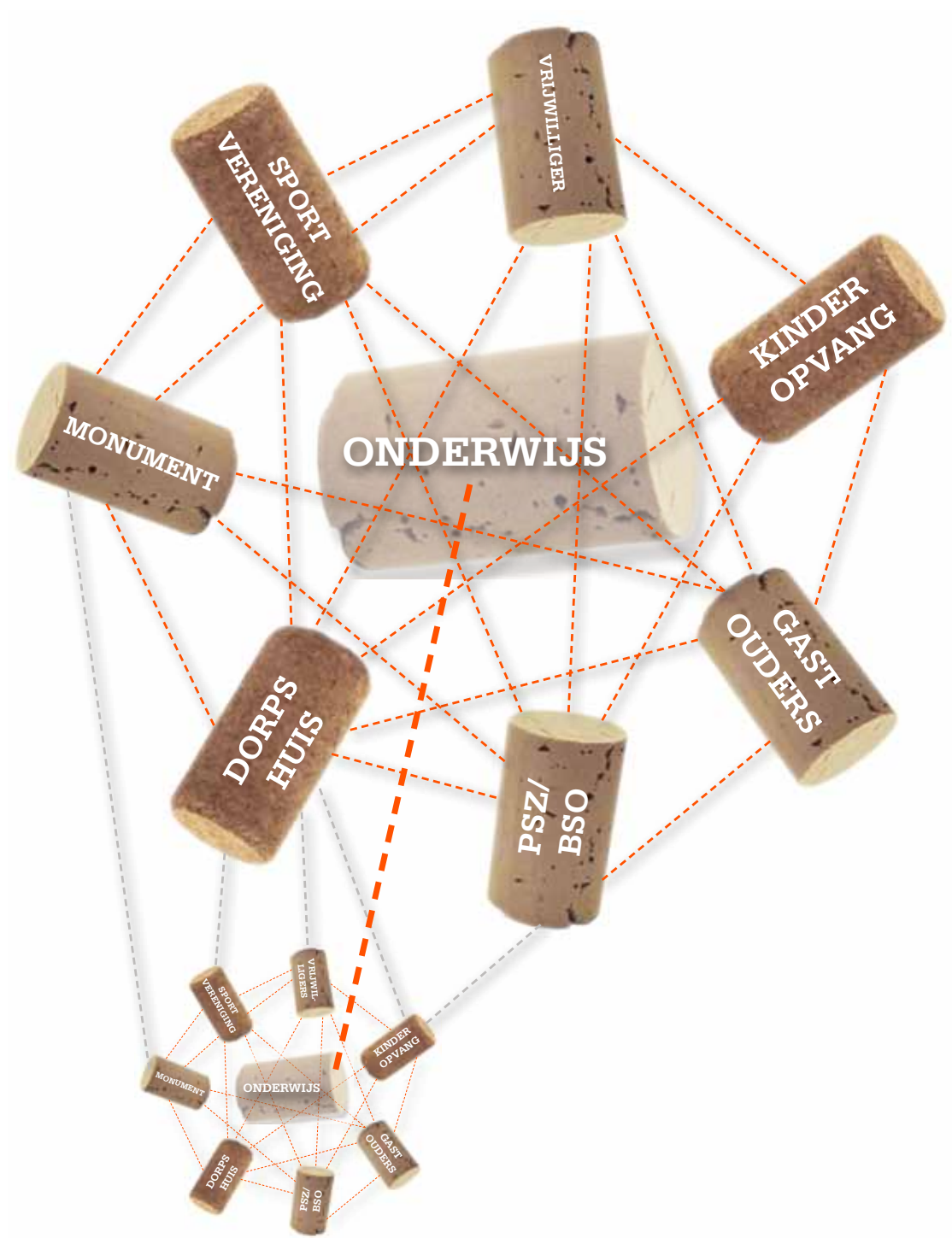
drie gebieden die we hebben bestudeerd een grote hoeveelheid gastouders aanwezig. We signaleren dus hier de noodzaak voor andere samenwerkingsvormen: de 'Schoulkoöperoatsie'.

Basis voor netwerk

De Schoulkoöperoatsie integreert scholen in bestaande ruimtelijke netwerken om tot een plaatselijk passend toekomstperspectief te komen. We maken daarbij gebruik van bestaande voorzieningen (ankerpunten) waarvan je zeker weet dat die in de loop van de jaren niet uit het krimpgebied zullen verdwijnen of die je als coöperatie graag wilt behouden (bijvoorbeeld monumenten). Deze voorzieningen kunnen volgens ons een basis bieden voor het onderwijsnetwerk. De verschillende gebiedsanalyses leggen netwerken van ankerpunten bloot en geven door middel van de kanskaarten handreikingen hoe deze netwerken versterkt zouden kunnen worden. Met deze kanskaarten willen we laten zien dat er heel veel mogelijk is en ook op andere plekken al uitzonderlijke resultaten zijn geboekt.

Gebiedsstudies

We hebben onze strategie toegepast op de drie verschillende deelgebieden. Per gebied heeft het in kaart brengen van de ankerpunten en de aanwezige voorzieningen geleid tot een lokaal specifiek netwerk dat de Schoulkoöperoatsie vormt. Voor wat betreft het onderwijs staat het kind en de kwaliteit van het onderwijs centraal. Kinderen moeten in een veilige en stimulerende omgeving naar school kunnen gaan. Om deze omgeving te kunnen creëren zijn een groot aantal ketenpartners nodig, bijvoorbeeld sport en spel, cultuur, jeugd en welzijn. Het onderwijs, dat in een schoolgebouw of in een ander te behouden gebouw wordt gehuisvest vormt de basis-'kurk', en de (kind)voorzieningen daaromheen de hulp-'kurken' die het netwerk boven water houden. Per locatie zijn kleine ingrepen of aanpassingen nodig in infrastructuur of op gebouwniveau om de schoulkoöperoatsie vorm te geven.

Kurken in verbinding met de basis en met elkaar. De verschillende coöperaties raken elkaar, en haken op elkaar in, waardoor het netwerk groter en zo stabiel wordt.

Gebiedsstudie 1: Stroomlandschap Damsterdiep

De dorpshuizen van Wirdum en Garrelsweer spelen in onze visie een centrale rol in de 'start van de dag'. Daarnaast zijn ze het verzamelpunt om van daaruit gezamenlijk naar bijvoorbeeld sportverenigingen te gaan. De kantine van het kanocentrum, gelegen tegenover de school, kan tussen de middag als eet- en speellocatie gebruikt worden. Door naast het 'ommetje' Garrelsweer ook een 'ommetje' Wirdum te maken worden de dorpen fysiek beter verbonden via lokale, veilige wegen.

kanskaart

Met de Fast Flying Ferry naar Ameland over het Eemskanaal. www.water.connexion.nl

kanskaart

Met vlotten op het Damsterdiep langs de campings van Groningen naar Delfzijl.

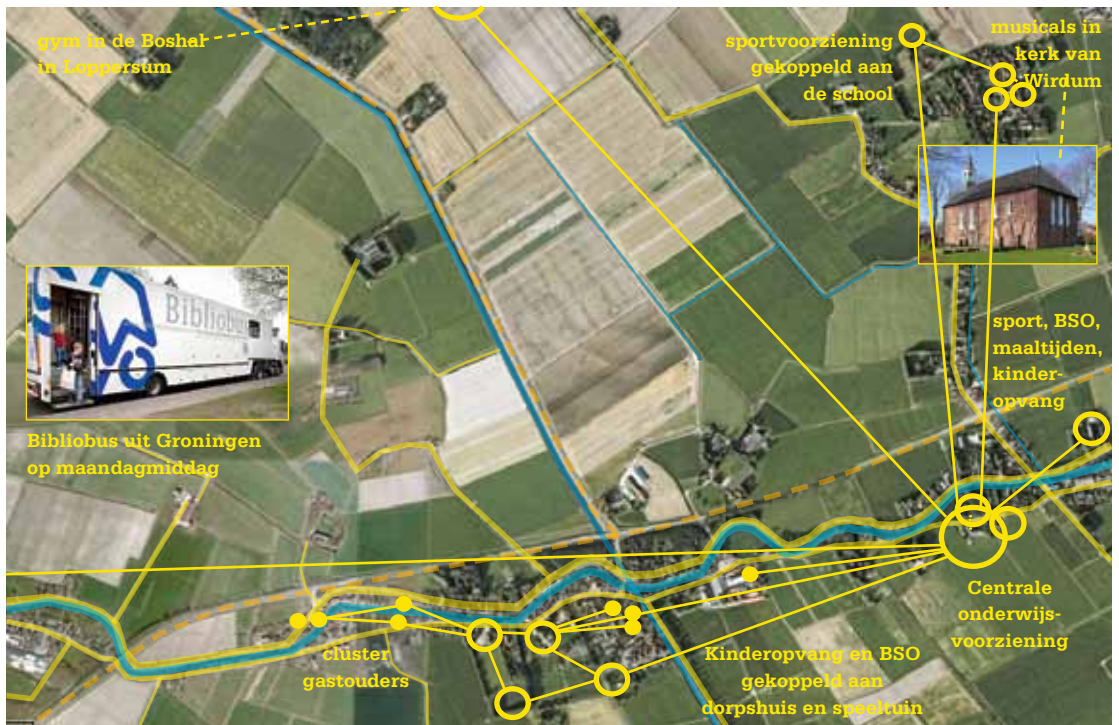
kanskaart

Voetgangersverbinding over de rijksweg. www.slachtemarathon.nl

Wirdum, als wierdedorp met zeer smalle straatjes en een prachtig dorpshart, en Garrelsweer, met prachtige plekjes aan het Damsterdiep, zijn met elkaar verbonden door de enige overgebleven school in Wirdumerdraai.

Koppeling van alle ankerpunten tot schoulokoëroatsie. De centrale kindvoorziening (school) is gehuisvest in Wirdumerdraai; in de twee dorpskernen ontstaan 'micronetwerken'.

Versterken landschappelijke kwaliteiten. Door het centrumgebied tussen de dorpen in te zetten, wordt het Damsterdiep gekoppeld aan de agrarische structuur. Zo wordt de omgeving geactiveerd en worden de kwaliteiten benut.

Gebiedsstudie 2: Wierdenlandschap Stedum

Het gebied tussen Bedum, Stedum en Middelstum kenmerkt zich door de aanwezigheid van een heldere structuur van (spoor)wegen. We gebruiken deze bereikbaarheid om het onderwijs en de nevenactiviteiten niet alleen voor de plaatselijke kinderen maar ook voor kinderen van forensende ouders bereikbaar te maken. Hierbij vormt het landschappelijk monument 'de Wierde' het 'opstappunt' voor de schouloöperoatsie, met kinderdagverblijf, buitenschoolse opvang en schooltuinen.

kanskaart

Toeristisch opstappunt met streekwinkel.
www.toproutenetwerk.nl

kanskaart

Maak van elke plek een onderwijsplek!
www.mozaic.in/products/index/moving-wheels/60#2

kanskaart

Bewustmaking van natuur, milieu en duurzaamheid.
www.boerderijschool.nl

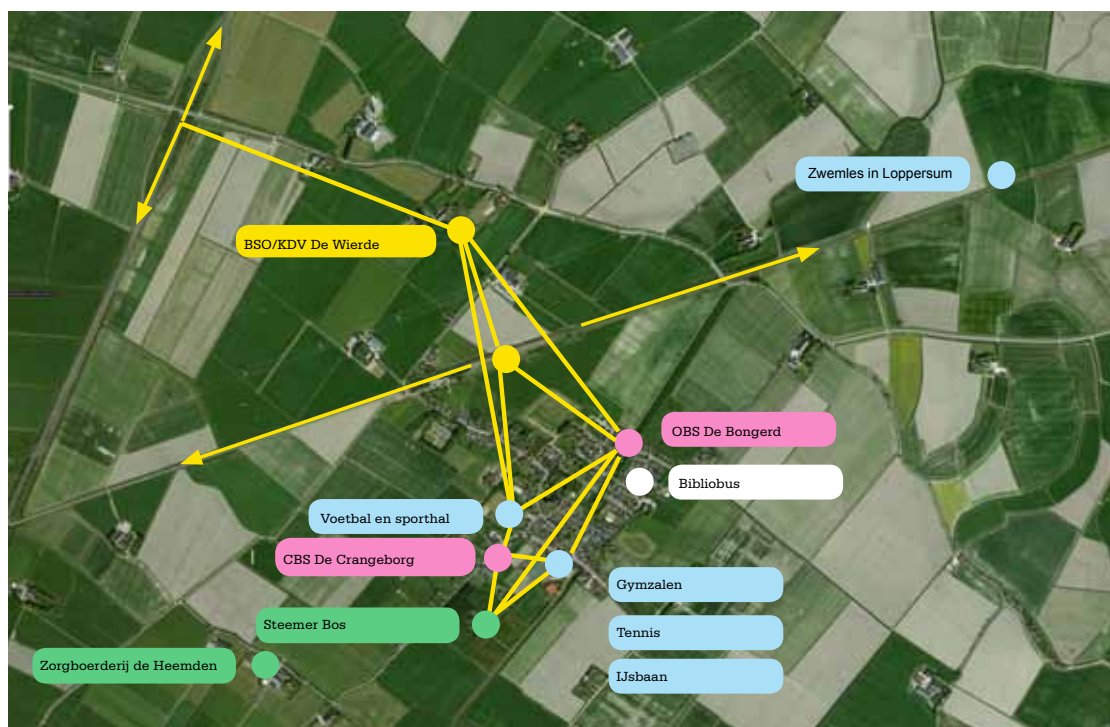
De verschillende 'ankerpunten' in kaart gebracht. Het zwaartepunt van het netwerk bevindt zich op de monumentale plek 'de Wierde'.

Toegankelijkheid de Wierde: per auto, OV, fiets en te voet.

De bypass: akkerranden als snelle en veilige verkeersroute voor de schoolkinderen.

Toevoegen ankerpunten: vergroten netwerk; vergroten stabiliteit en bereikbaarheid.

Gebiedsstudie 3: Dijkenlandschap 't Zandt

Verscholen achter de bebouwing aan de Hoofdstraat ligt het sportcomplex van 't Zandt. De beplanting zorgt voor een beschutte ligging. Centraal in het dorp ligt een cluster van monumenten, de kerk, het oude gemeentehuis (tot 1900) en de voormalige herberg annex dorpswinkel. Hier tegenover ligt het gemeentehuis dat het laatst in gebruik was. De bebouwing aan dit 'dorpsplein' kan 't Zandt een heldere kern geven. Wellicht kan de school ook een plek in deze kern krijgen.

Voorzieningsstrip 't Zandt.

De voorzieningen liggen deels aan het zicht onttrokken.

Cluster van monumenten: de kerk, het oude gemeentehuis (tot 1900) en de herberg annex dorpswinkel.

Het groene hart verbindt de voorzieningenstrook met de doorgaande weg.

Aan het plein liggen gebouwen die het dorp allure geven.

kanskaart

School in kerkgebouw te Hengelo.

Ontwerp: LKSVDD architecten.

kanskaart

In het groene hart kunnen allerlei festiviteiten plaatsvinden: van dorpsfeest tot boerenbruiloft!

kanskaart

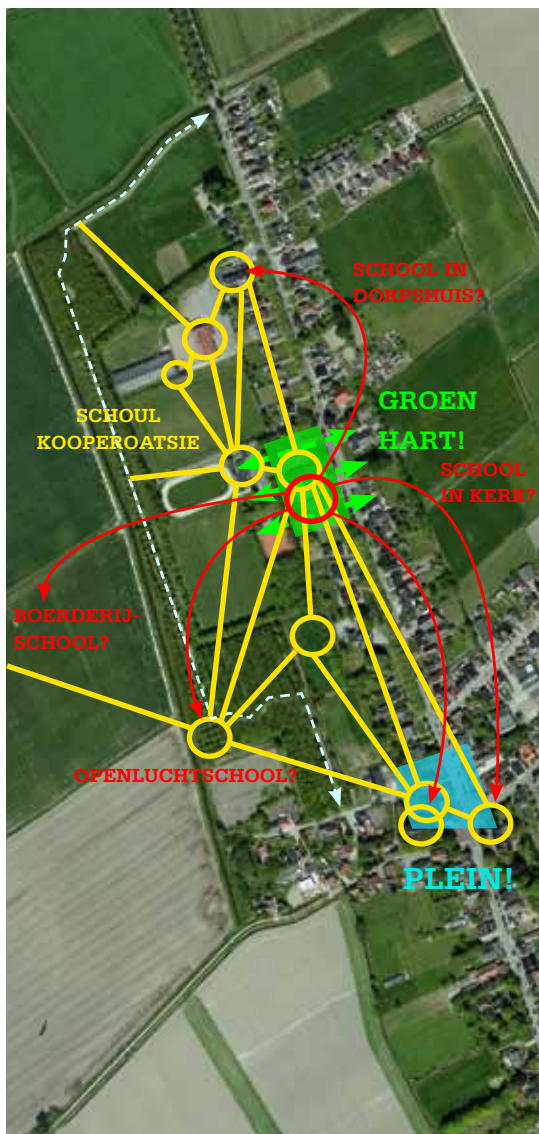
De 'bomenkathedraal' als buitenklas, zoals we kennen uit de historie van de openluchtscholen.

De bomenkathedraal biedt beschutting, maar heeft ook een open relatie met het omliggende landschap.

Het voormalige gemeentehuis (tot 1990) is een toonbeeld van de identiteit van 't Zandt, met erebalkon.

Schouwkoöperoatsie 't Zandt.
Structuur van het dorp wordt versterkt.

Er ligt een secundaire routing langs het gebouw. Zeer geschikt als Kiss & Ride, of de intocht van Sinterklaas!

De schoulkoöperoatsie

De schoulkoöperoatsie integreert scholen in bestaande ruimtelijke netwerken om tot een plaatselijk passend toekomstperspectief te komen.

De schoulkoöperoatsie maakt gebruik van bestaande voorzieningen (ankerpunten) waarvan je zeker weet dat die in de loop van de jaren niet uit het krimpgebied zullen verdwijnen of die je graag wilt behouden.

kanskaart

RegioTram

Pragmatiek van Doorkoppeling

Verkenning regionale verlenging tram Groningen

RVOB, september 2006

www.lightrail.nl/groningen/gron-REGIO-brochure-d2.pdf

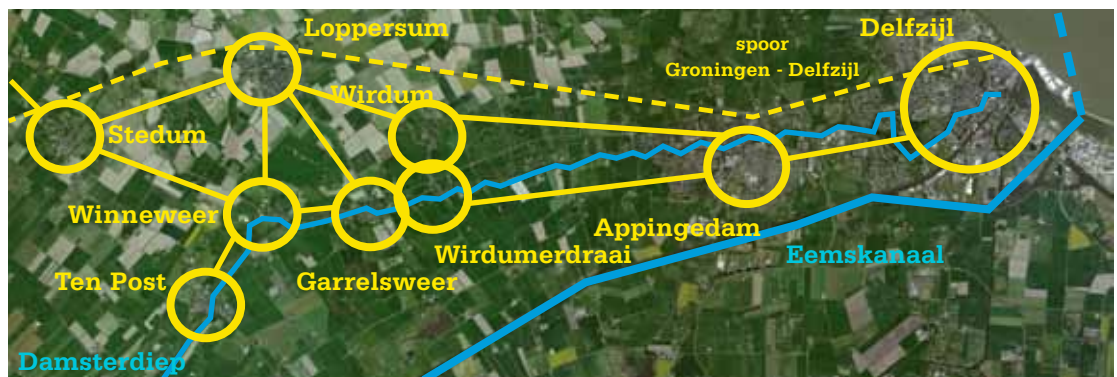

Het pittoreske stroomlandschap van het Damsterdiep.

kanskaart

Met vloten afdrijven op het Damsterdiep langs de campings van Groningen naar Delfzijl.

Naast de bestaande voorzieningen haakt de Schoukoöperoatsie aan bij het virtuele netwerk.

kanskaart

www.knooperven.nl

... maak gebruik van de kracht van het landschap!

De schoukoöperoatsie als netwerk in het landschap.

Creatief krimpen

Projectteam: Marije ter Steege | Atelier Mug en Lidewij Lenders | LLarch
Buddy's: Bauke Tuinstra | TWA architecten en Bart Zantman | AchterboschZantman architecten

In onze benadering staat het ontwerpproces centraal. We constateerden dat in de kleine dorpen, waar de grootste krimpproblemen spelen, sociale cohesie en creativiteit van bewoners groot is. Door dit te benutten en uit te gaan van specifieke kwaliteiten van het gebied hopen we krimp een positieve wending te geven. Sociale samenhang en duurzaamheid worden in de oplossing voor de schoolhuisvesting geïntegreerd, waardoor de levensvatbaarheid wordt vergroot.

Brede opgave

De scholenbouwopgave is niet los te zien van de krimpproblematiek. Krimp is niet alleen een ruimtelijke opgave, voortkomend uit demografische veranderingen. Historische, levensbeschouwelijke, geografische, economische en sociaal maatschappelijke factoren spelen evenzeer een belangrijke rol bij het vinden van oplossingen. Dit alles maakt het noodzakelijk dat oplossingen voor specifieke lokale problemen vanuit een bredere visie onderbouwd worden. Wij denken dat de mogelijkheden voor haalbare oplossingen besloten liggen in het proces. Een proces dat niet 'top-down' is georganiseerd met een opdrachtgever-opdrachtnemer, maar een bottom-up benadering. De architect speelt met zijn vermogen om ideeën te verbeelden een inspirerende rol in dit proces. Drie heldere vragen geven het ontwerpproces weer: 'wat is er?', 'wat kan er?' en 'wat willen de bewoners?'

Wat is er?

Om de problematiek in het Noorderland te vatten hebben we cijfers en beleidsplannen in kaart gebracht. Deze analyse gaf echter een beperkt beeld. We besloten te gaan fietsen in het gebied, om te voelen hoe hard het waait, te ervaren hoe ver het is naar een ander dorp en om mensen te spreken. Dit had een verrassende uitwerking. De analyse van statistieken en getallen had ons een negatief beeld van de regio gegeven: bevolkingsdaling, verdwijnende voorzieningen, vergrijzing. Onze tour gaf juist een heel andere beleving: ruimte en rust, vriendelijke mensen en hechte dorpsgemeenschappen. Het meest trof ons het gevoel van

'noaberschap'. Bijvoorbeeld de buurtbuschauffeur in Zeerijp, die de middelbare schoolkinderen naar Appingedam rijdt en de inwoners van Eenum, die eigenhandig hun dorpshuis bouwden.

Wat kan er?

Uitgaande van de kwaliteiten van het gebied hebben we kansen geïnventariseerd. Dit heeft de aanzet opgeleverd voor een krimpatrix van de gemeente Loppersum, waarin kwaliteiten en kansen tegen elkaar zijn uitgezet en verbeeld. Deze matrix gaat er van uit dat er geen generieke oplossing is voor krimp, maar dat ieder gebied zijn specifieke mogelijkheden heeft. 'Groot' maar ook 'klein'. Niet alleen omdat kleinschalige oplossingen vaak meer voor de hand liggen, maar ook omdat kleinschaligheid een kwaliteit is die versterkt mag worden.

Wat willen de bewoners?

In elk dorp waren de posters opvallend aanwezig achter de ramen: 'Wij geven geen krimp!'. Het onderwerp ligt gevoelig. Wij denken dat bewoners in een vroeg stadium betrokken kunnen worden bij het vinden van een specifieke oplossing. De matrix die wij hebben ontwikkeld is als instrument te gebruiken in gesprekken met belanghebbenden, zodat de betrokkenheid van de mensen op een positieve manier benut wordt.

Onze droom

We hebben een idee voor een school verbeeld als inspiratie voor bovengenoemd proces. Want zou het niet mooi zijn als de oplossing voor het schoolhuisvestingsprobleem meer oplevert dan alleen een school? Kan de lokale economie gestimuleerd worden door nieuwbouw waarbij materialen toegepast worden uit de streek (stro en Groningse baksteen)? Kan de locatiekeuze het 'noaberschap' tussen de dorpen versterken? Kan het schoolgebouw zo flexibel zijn dat het ook ouderenwoningen kan huisvesten? Kunnen zon en wind de school een lage energierekening geven? Kunnen kinderen van het gebouw leren? We nodigen u uit om uw dromen te delen. Kijk op www.creatiefkrimpen.nl en reageer!

"GRIEKENLAND GAAT TERUG NAAR HET RASTELAND"

"WI HEBBEN ZELF ONS DORPSHUIS GEBOUW"

"NIET ONDERHOUDSRIJKE GEBOUWEN GEVEN VERKELEGENHEID
EN STIMULEREN LOKALE ECONOMIE."

PETER BRETHAUPT
COÖPERATIEVE VERENIGING
GRUNNIGER POWER

ARIE BRUINS
VOORZITTER VERENIGING
DORPSBELANGEN EENOM

"IK MOET ER NIET AAN DENKEN DAT
DE SCHOONKINDEREN HIER NIET MEER
LANGSLOPEN"

ARIE BRAIDS
DORPSHUISBEHEERDER 'T ZANDT

"EEN ENERGIE-NEUTRALE SCHOOL
HEEFT OOK EEN OPVOEDKUNDIGE WERKING"

DICK HENDERIKSE
DIRECTEUR STICHTING OPENBAAR
ONDERWIJS HARENLAND

"DE POSITIE VAN DE SCHOOL IS OOK SYMBOLISCH
VAN BETEKENIS, HET IS EEN BAKEN IN HET
WILDE AAKERLAND, EEN TEKEN DAT ER
GEMOED WORDT, DAT ER GEBOEFD WORDT."

SCENARIOS - DE DORPSBEWONERS

"WE KUNNEN NIET IN CONCURRENTIE DENKEN
WANT WE HEBBEN ELKANDR NODIG"

NEIKKE
EIGENMA
DE DREKIN

"KRIMP: ER IS GEEN VERDIENMODEL"

BAUKJE TUINSTRA
ARCHITECT TWAN-ARCHITECTEN

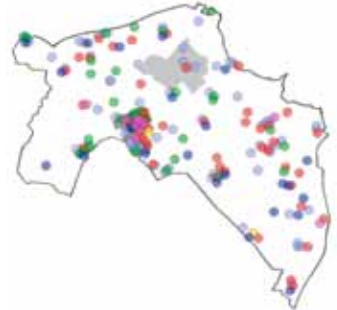
Inspirerende citaten van mensen die we tijdens ons onderzoek zijn tegengekomen.

wat is er?

We hebben feiten en cijfers in kaart gebracht om een beeld te krijgen van het krimpvraagstuk. Opvallend is dat de gemiddelde woningprijs in Groningen het laagst is van Nederland. Op de schaal van Groningen zien we dat de gemeente Loppersum op veel fronten een 'leeg' gebied is. Er zijn geen grootschalige voorzieningen, er is nauwelijks toerisme en zelfs bij de verkooppunten van streekproducten zien we in Loppersum een lage dichtheid. Binnen de gemeente constateren we dat de meeste voorzieningen zich concentreren in de centrumdorpen.

Gemiddelde prijs van een eengezinswoning, in Groningen koop je meer voor minder.

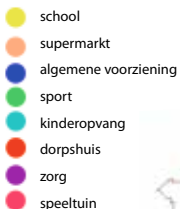
Toeristische kaart van de provincie Groningen, in lichtgrijs de gemeente Loppersum.

Leeftijdsverhouding bewoners per dorp.

Grootte van de dorpen in Loppersum en omgeving.

Voorzieningen in de dorpen binnen de gemeente Loppersum.

Basisscholen in en rondom de gemeente Loppersum, kleur geeft leerlingenaantallen weer.

Bezorgdheid over krimp in de dorpen.

Kinderen voor dorpshuis in Loppersum.

Schoolkinderen voor de 'De Dieftil', jaren 30 school tussen de dorpen Eenum, Leermens en Oosterwijtwerd.

Streekproducten langs de weg.

Dorpshuis in Eenum, door de bewoners zelf gebouwd.

Patatbus.

Neeltje in haar zelfgebouwde restaurant.

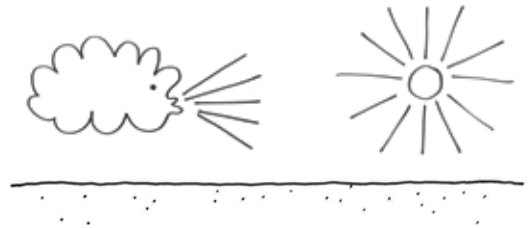
Buurtbuschauffeur in Zeerijp die leerlingen op dinsdagen naar Appingedam rijdt.

wat kan er?

Na het maken van analyses en het verkennen van het gebied op de fiets, zagen wij tal van kwaliteiten. De ruimte en de rust, de vriendelijke en gastvrije mensen, de hechte dorpsgemeenschappen, het 'noaberschap', de mooie wierde-dorpen, de zon en de wind, de kleinschaligheid, de grote huizen voor weinig geld. Deze kwaliteiten zijn mede ons uitgangspunt voor mogelijke oplossingen.

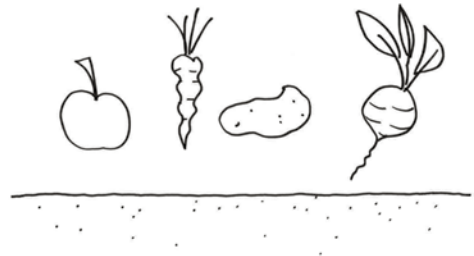
mooie wierde-dorpen

zon en wind

ruimte en rust

vruchtbaar land

noaberschap

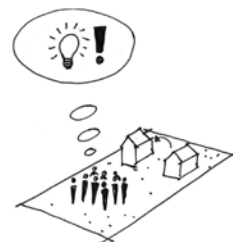
een groot huis voor minder geld

wat willen de bewoners?

Om de krimpopgave bespreekbaar te maken met betrokkenen in de dorpen, hebben we een matrix ontwikkeld die in een bottom-up proces als instrument kan dienen. Door de kwaliteiten in het gebied als uitgangspunt te nemen wordt het probleem vanuit een positieve invalshoek benaderd. Alle kwaliteiten uit de analyse staan uitgezet in de linkerkolom. In de kolommen daarnaast kunnen kansen worden ingevuld op verschillende thema's als onderwijs, zorg, woningbouw, et cetera.

top-down

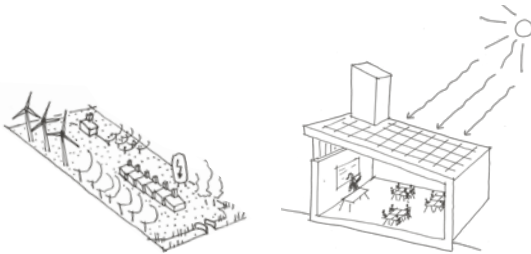
bottom-up

kwaliteit	zorg	woningen	scholen	winkels	lokale economie	sociale voorzieningen
 rust en ruimte	positieve invloed op bepaalde groepen; dementievrienden en verstandelijk gehandicapten					
 mooie wierdedorpen		nieuwbouwplannen inpassen in bestaande dorpsstructuur; verpauperde panden slopen; leegstand tegengaan			sloop is ook werkgelegenheid	
 groot huis voor minder geld	goedkope grond maakt alternatieve voorzieningen als herbergier en thomashuis mogelijk	 autarkisch wonen				
 'nooiberschap'		hechte dorpsgemeenschap	combinatie van ouderen en school; samen bouwen aan de nieuwe school	verkoop streekproducten op centraal punt	conciëgie woont bij school; maak een schoolgebouw dat onderhoud nodig heeft	
 wind en zon		 eigen energieproductie	duurzame energiebronnen als oplossing voor hoge energierekening		collectieve initiatieven; grunnegeer power	
 vruchtbare grond	combinatie zorg en natuur; groen heeft een positieve invloed op welbevinden	eigen moestuin	schoottuin; school bouwen met stro	verkoop streekproducten op centraal punt	 landbouw; veeteelt; productiebos	gemeenschappelijke pluiktuin
 kleinschaligheid	 zorgboerderijen, dagbesteding en 24 uurzorg	vrijstaand huis met tuin	scholen tot max. 200 leerlingen	winkelvoorzieningen in centrumdorpen		dorpshuis

Krimpmatrix, kwaliteiten en kansen in beeld.

idee!

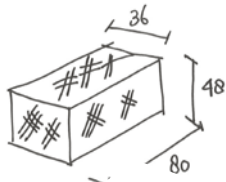
Als voorbeeld van een mogelijke oplossing hebben we een idee voor een schoolgebouw verbeeld. We willen de aanwezige kwaliteiten in het gebied – ruimte en rust, betaalbare grond, zon en wind, streekproducten en noaberschap – inzetten voor een bestendige oplossing voor het schoolhuisvestingsprobleem in Noordoost-Loppersum. Wij zien kansen om met de bouw van een nieuw duurzaam schoolgebouw meerdere doelstellingen te realiseren: sociale samenhang versterken, lokale economie stimuleren, energie opwekken en kinderen bewust maken van duurzaamheid.

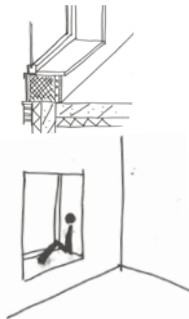
locatie en oriëntatie optimaal gebruiken

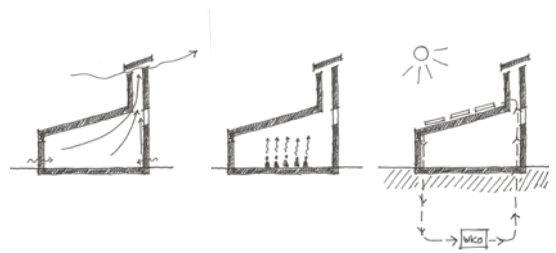
energie uit zon, wind en bio-afval

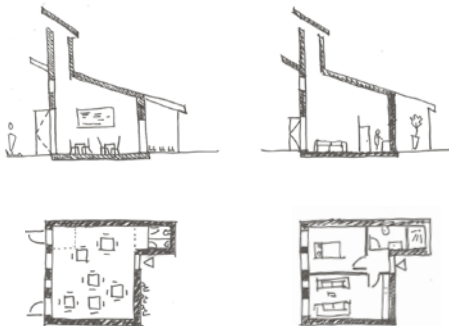
PER BAAL 1,50 €
BOKT.NL > LOPPERSUM

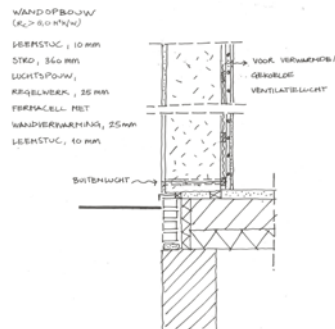
stro als bouw materiaal: goedkoop, cradle-to-cradle, hoge isolatiewaarde, mooie diepe nissen

bioklimatisch ontworpen klaslokalen: goede oriëntatie, natuurlijke ventilatie, verwarming/koeling met WKO

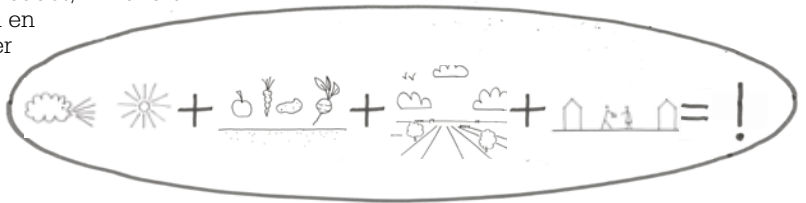

aanpasbaarheid in functie: van klaslokaal naar zorgwoning

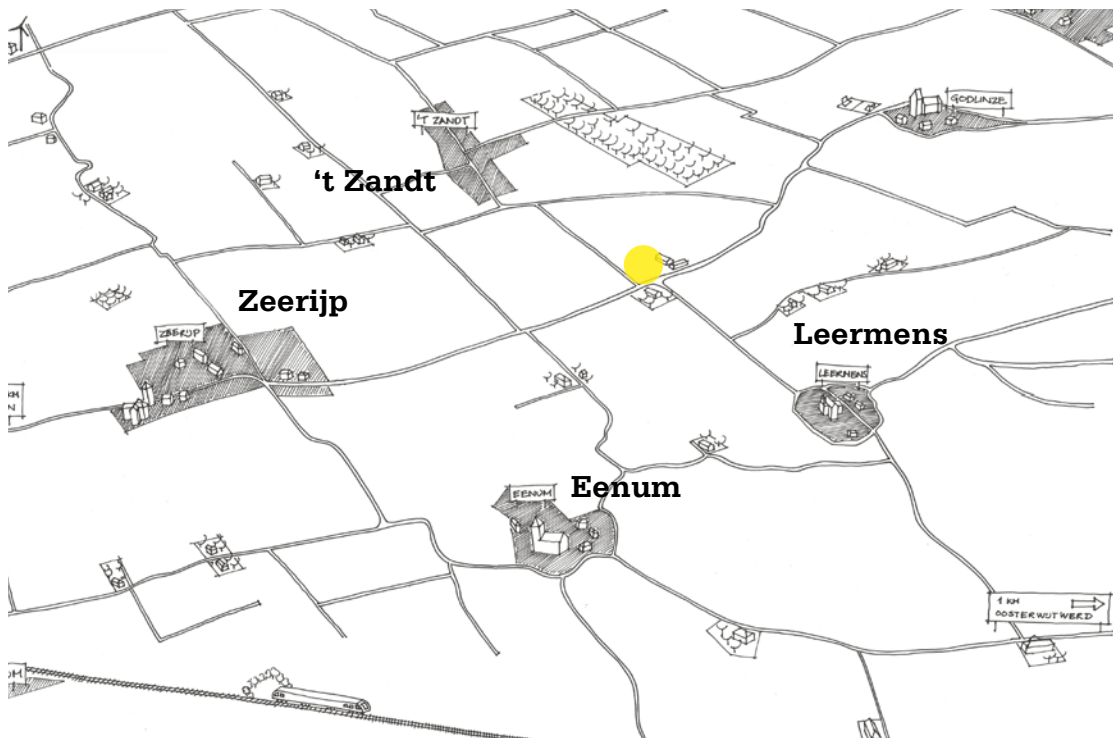

wandopbouw klaslokaal: hoge isolatiewaarden van stro, verwarming en ventilatie geïntegreerd

De dorpen in Oost Loppersum ('t Zandt, Zeerijp, Leermens, Eenum en Oosterwijtwerd) hebben nu nog vier dorpsscholen. Prognoses laten zien dat deze scholen in de komende vijf jaar te weinig leerlingen zullen hebben. Het gevolg is dat dorpen elkaar beconcurreren om ieder hun eigen dorpsschool te behouden. Wij stellen voor om een nieuwe gezamenlijke school tussen de dorpen te situeren. Dit stimuleert het 'noaberschap' tussen de dorpen en de fietsafstanden zijn optimaal. We adviseren om het gebouw met stro te bouwen. Stro is een streekproduct, inwoners kunnen helpen met bouwen en bovendien heeft het een zeer hoge isolatiewaarde.

som van kwaliteiten

We nodigen betrokkenen uit dromen te delen op de website: www.creatiefkrimpen.nl

De (zelf)voorzienende school

Projectteam: Adriaan Jurriëns | Adriaan Jurriëns architecten en Jurian Bosma | Van der Breggen Architecten

Buddy's: Wouter Stoer | Onix en Allart Vogelzang | Onix

Scholenvoorraad verouderd

In heel Nederland zijn veel schoolgebouwen toe aan vervanging of renovatie. Installaties zijn verouderd en de isolatie van de gebouwen is onvoldoende om het huidige energieverbruik in te dammen. Dit probleem wordt versterkt als leerlingenaantallen krimpen. Het budget dat wordt bepaald door het aantal leerlingen per school slinkt, terwijl de kosten voor het gebouw gelijk blijven. Verder zijn veel gebouwen nauwelijks aan te passen aan wisselende omstandigheden, wisselend gebruik en nieuwe onderwijsvisies. Drastisch ingrijpen – zoals sloop-nieuwbouw – is dan vaak noodzakelijk.

Te weinig middelen

De financiële realiteit waarbinnen deze vernieuwingsoperatie zich moet voltrekken, is echter ongunstig. Het budget voor onderwijshuisvesting is al jaren te klein. In sommige gemeenten is nog wel ruimte om te schuiven in de begroting. In krimpregio's echter niet: hier staat de begroting juist sterk onder druk staat door significante daling van het aantal inwoners. Behalve dat enkele scholen noodgedwongen moeten sluiten vanwege krimpende leerlingaantallen, vormen de overgebleven gebouwen nog steeds een probleem op de onderwijsbegroting. Deze situatie kan vanuit verschillend perspectief worden bekeken. In dit onderzoek doen we dat vanuit de ontwerpstrategie, vanuit een dubbel vertrekpunt: hoe kunnen we een breder financieel draagvlak organiseren voor het schoolgebouw? En in het verlengde daarvan: hoe kan een gebouw meebewegen met wisselende leerlingaantallen, nieuwe onderwijsvisies, verschuiving in gebruik en met veranderende technische eisen? Kortom, hoe buigen we de twee belangrijkste problemen van de huidige onderwijshuisvesting om tot een kracht?

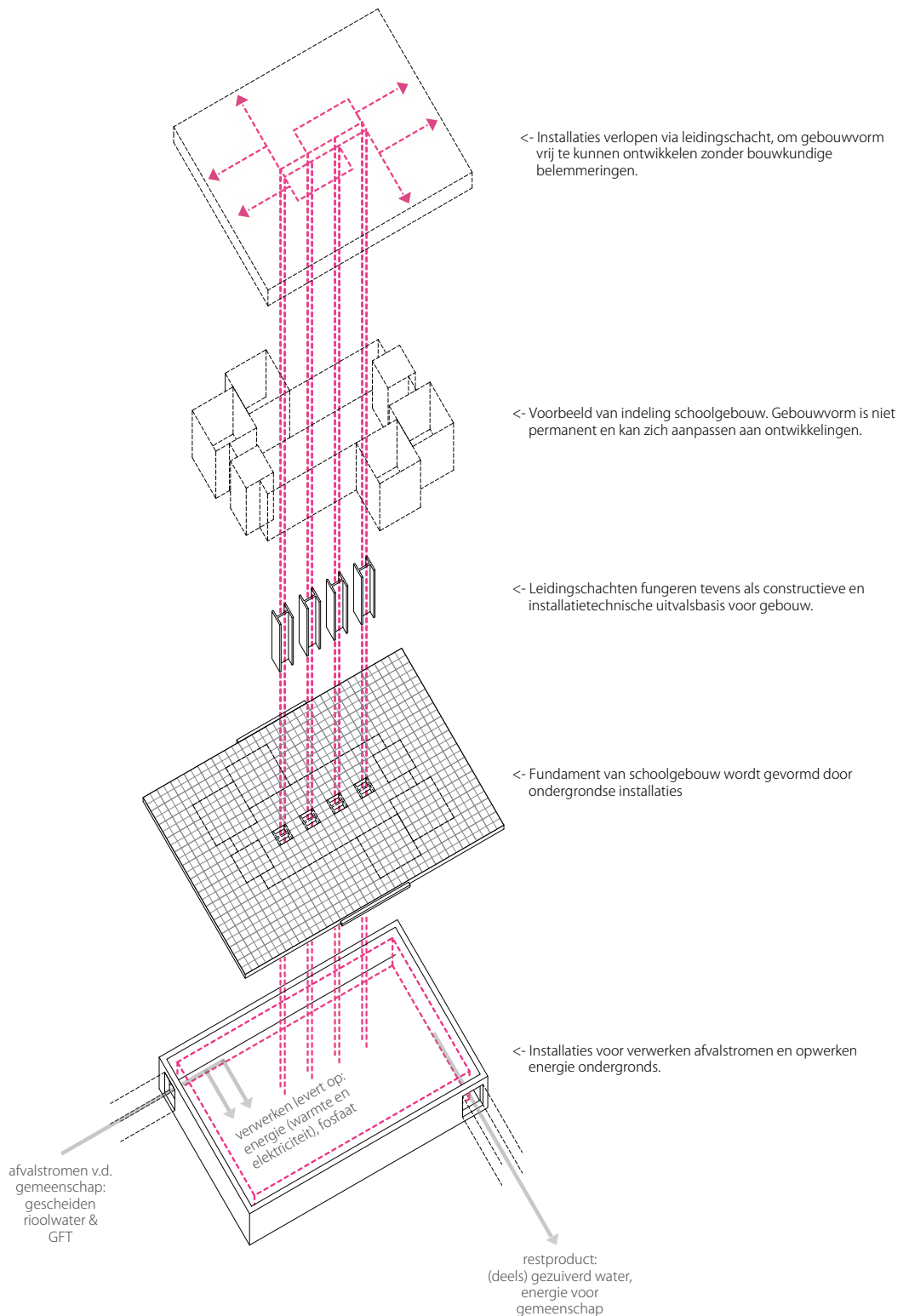
Visie op bekostiging

Het organiseren van een breder financieel draagvlak betekent dat we moeten kijken naar hoe het

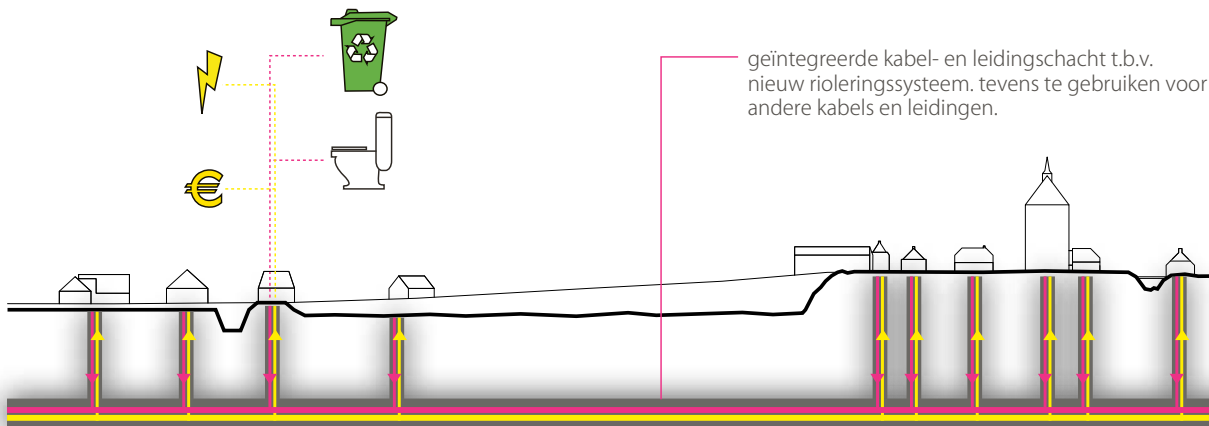
schoolgebouw zichzelf op andere manieren kan bekostigen. Het koppelen van het schoolgebouw aan andere functies die van belang zijn voor een goed functionerende lokale gemeenschap ligt het meest voor de hand, omdat daarmee een deel van de exploitatiekosten kan worden verdiend. Voor de school heeft deze verbintenis de hoogste prioriteit en zij zal daarom trekker worden van het project. Het voorstel is om het schoolgebouw te koppelen aan installaties voor het terugwinnen van energie (en grondstoffen) uit afvalstromen. Afvalstromen zoals rioolwater en GFT zijn zelfs binnen de kleine gemeenschappen van krimpregio's in voldoende mate aanwezig. De school krijgt in de kern een biogasinstallatie die aangesloten is op de riolering van het gebouw en die van het gehele dorp. Door middel van biovergisting, het onttrekken van bepaalde grondstoffen aan rioolwater of het onttrekken van warmte aan rioolwater, wordt voorzien in de energievoorziening van de school, maar ook van het omliggende dorp. De gemeenschap als totaal wordt zodoende ontzien in de kosten die met afvalstromen zijn gemoeid. Daarbij fungeren de installaties in de school als een structurerend onderdeel van het gebouw: het fundament. De school staat als het ware bovenop de energiecentrale van het dorp. Zo transformeert ze van de partij die financieel het meest onder druk staat naar de organisatie die als energieleverancier zelfvoorzienend is en daarnaast de omgeving bedient. Het schoolgebouw is hierbij niet langer het probleem op de begroting, maar de oplossing!

Grid van schachten

Nu het bestaansrecht van de school deels gevormd wordt uit een soort 'onderwereld' aan energieopwekkende installaties, heeft dat natuurlijk ook consequenties voor de 'bovenwereld' van de school. De logistiek van energietoevoer en ander installatietechnisch verkeer wordt vanuit de onderwereld, via leidingschachten, naar de bovenwereld getransporteerd en omgekeerd. Door deze schachten zowel in te passen in de installaties als in de school, vormen deze een intermediair tussen deze twee werelden. In ons plan krijgen ze dan ook een dubbele

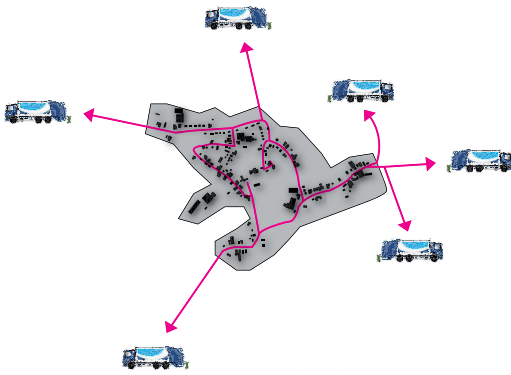

Het principe van de (zelf)voorzienende school.

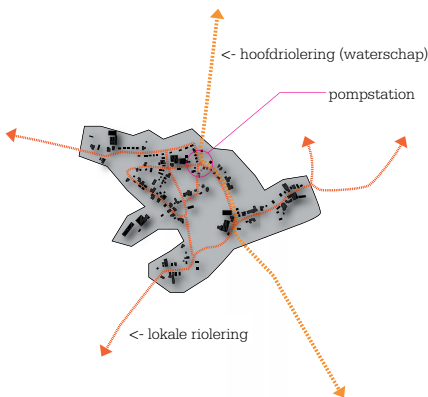

geïntegreerde kabel- en leidingschacht t.b.v. nieuw rioleringsysteem. tevens te gebruiken voor andere kabels en leidingen.

De (zelf)voorzienende school vormt het middelpunt van de afvalstromen en zet deze om in energie en middelen ten behoeve van zichzelf en de gemeenschap.

In de huidige situatie verdwijnen afvalstromen zoals GFT naar elders.

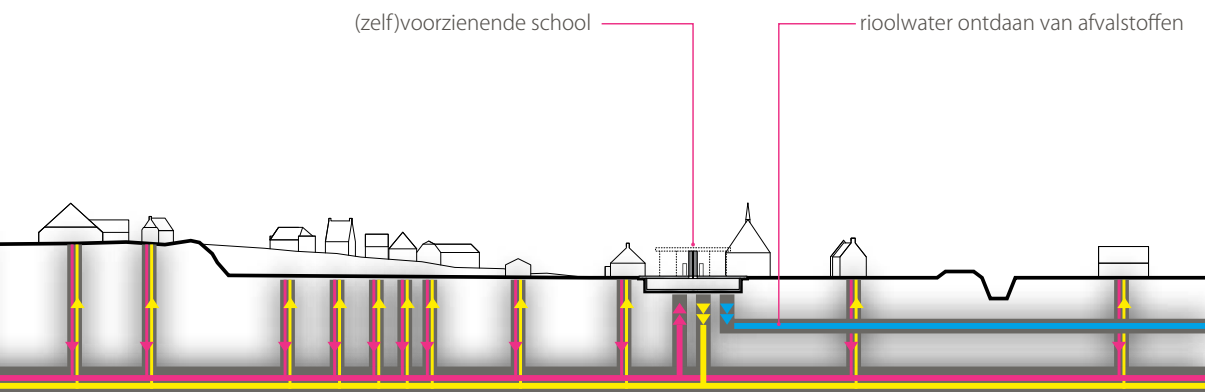

Tevens verdwijnen in de huidige situatie de ondergrondse afvalstromen naar elders.

betekenis. Aan de ene kant vormen ze de in- en uitgangen van de ondergrondse installaties. Aan de andere kant vormen ze het constructieve en installatietechnische raamwerk waarmee de school vorm kan krijgen. Ook al verdwijnt de school in de toekomst, dan blijft de betekenis van deze elementen altijd de basis voor het aantakken van andere functies. De constructieve leidingschachten zijn de aandokstations voor verschillende functies waar het dorp behoefte aan heeft. Het simpele grid van deze elementen laat verschillende plattegronden toe en bewaakt eveneens de bouwkundige samenhang ervan, mocht de school in vorm of samenstelling veranderen.

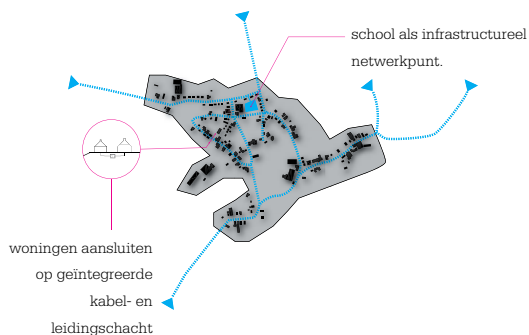
Doorrekening van het concept

Zeker in krimpgebieden staat of valt het bouwen van een school met de financiële haalbaarheid. Voor de haalbaarheid van de (zelf-)voorzienende school zijn de kosten en baten in dit onderzoek doorgerekend. De baten bestaan uit een optelling van alle opbrengsten, aangevuld met een besparing op het onderhoud van rioolpompstations, een besparing op de verwarming van de school (gerekend vanuit het verwarmingspotentieel, bruikbaar voor de school en het dorp) en het inzetten van geldstromen die nu naar de waterschappen verdwijnen. De kosten omvatten het bouwen van een kelder met daarin alle installaties, de operationele kosten voor de installaties, het aanpassen van de huisaansluitingen en interne aanpassingen van alle woningen. Hierin zijn niet de kosten voor de aanleg van een nieuw riool inbegrepen. In de onderzochte krimp-gemeente Loppersum is de meeste riolering

aan vervanging toe. Hierdoor kan, bij het vervangen van deze riolering, zonder meerkosten, het systeem voor een (zelf)voorzienende school worden toegepast. Voor de installaties zijn verder ook de gangbare afschrijvingen en rentelasten meegenomen.

Het gebouw voor de (zelf)voorzienende school wordt gefinancierd uit het verschil tussen de opbrengsten en de kosten voor het bouwen en beheren van de benodigde installaties. De bouwkosten van de school vallen in ieder geval lager uit, aangezien de fundering integraal wordt gebruikt als basis voor de school. De overige besparingen, op bijvoorbeeld logistiek van afvalstromen of permanente opbrengsten uit de installaties, kunnen worden ingezet voor het onderwijs of voor het verlagen van gemeenschapskosten. Mocht de school onverhoopt verdwijnen, dan zijn de risico's gedekt omdat de voorziening alsnog energie kan leveren aan de omliggende gemeenschap.

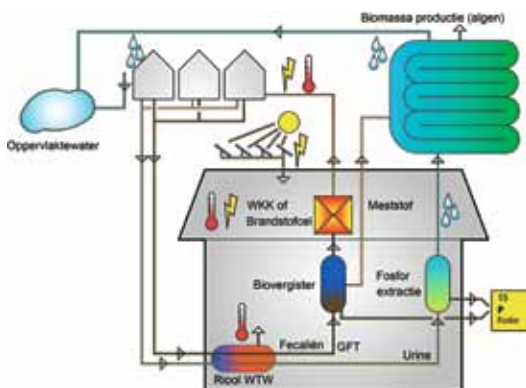

Door het verwerken van afvalstromen binnen de gemeenschap terug te brengen kan er worden bespaard op logistiek en verwerking ervan.

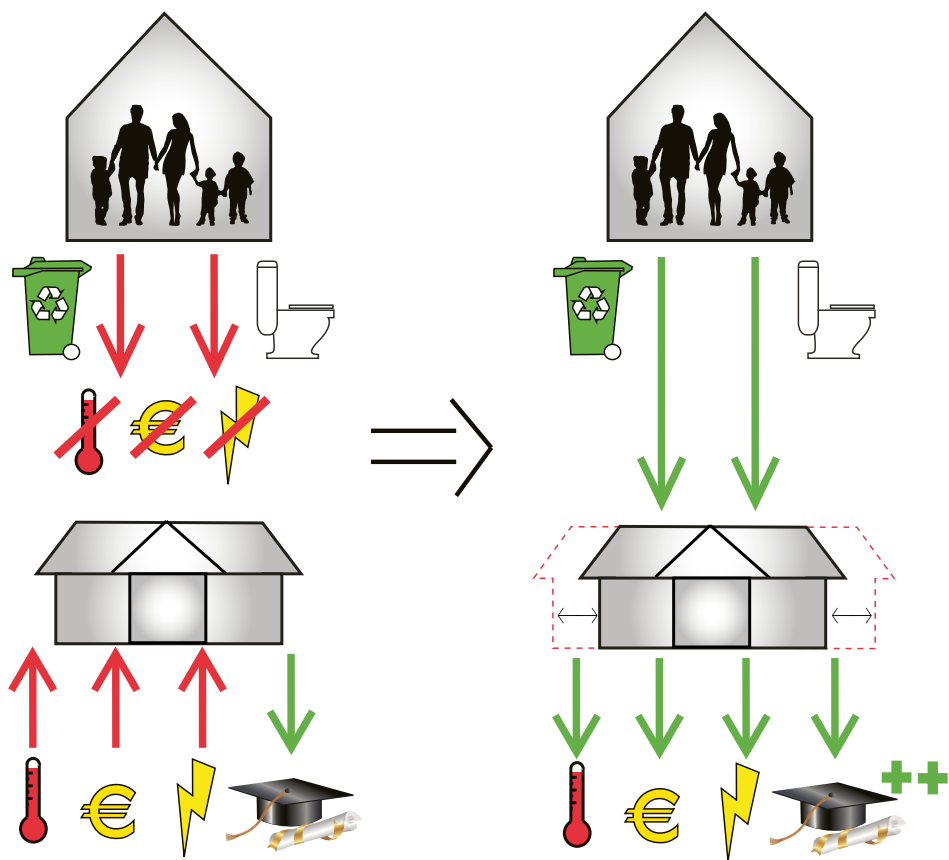
Installaties

De (in de berekeningen toegepaste) installaties omvatten de volgende onderdelen:

- GFT - Vermaler / toiletten in de woningen
- Gescheiden riool voor urine en gft met fecaliën
- Riool warmteterugwin installatie
- Biovergister
- Fosfor extractie
- Warmte kracht koppeling
- PV panelen
- Algenproductie op aangelegen land
- Retourleiding voor warmte en elektra

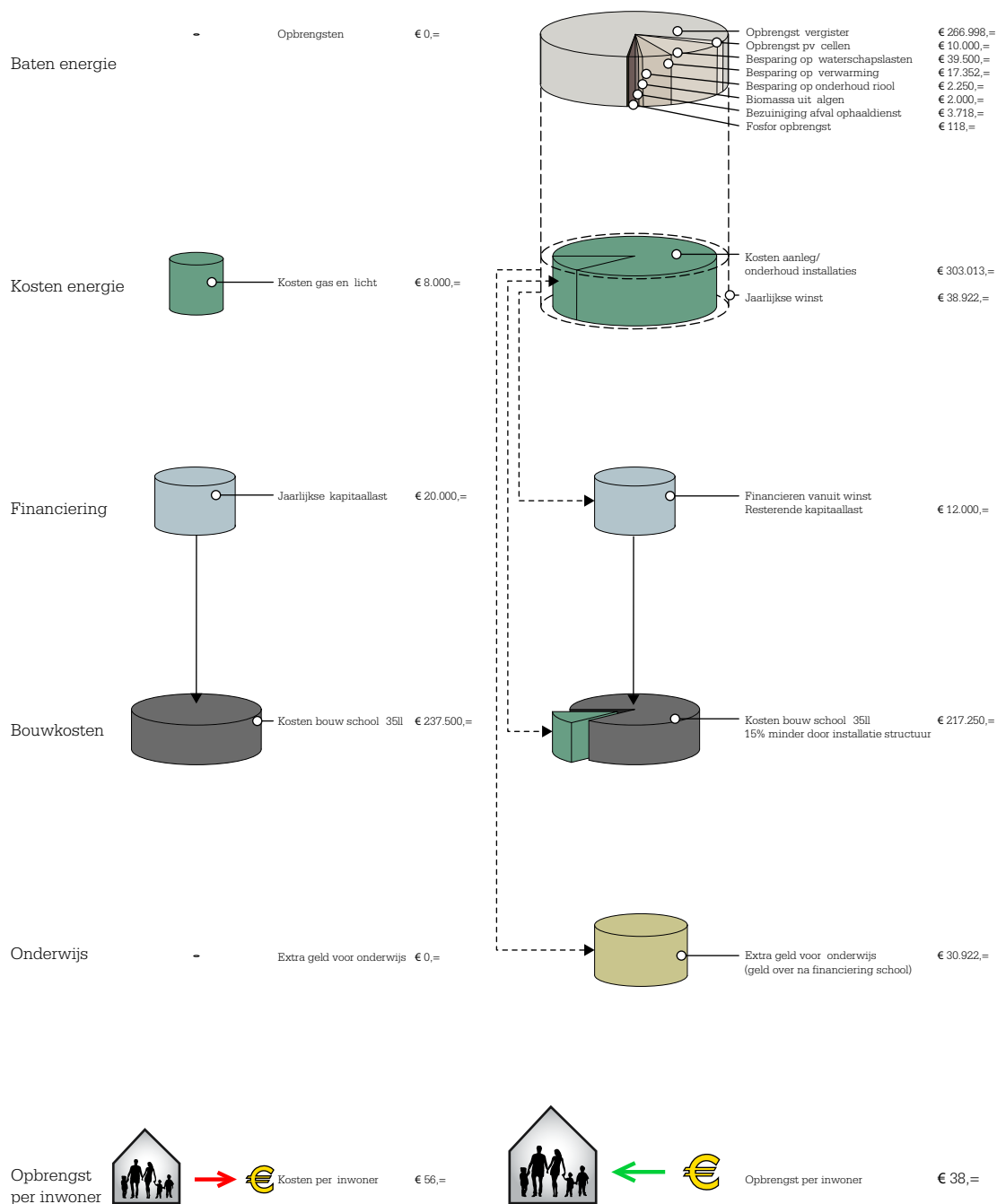

Principeschema installaties energieschool

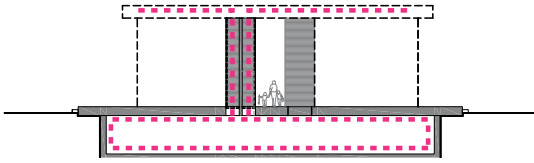

Conventionele school

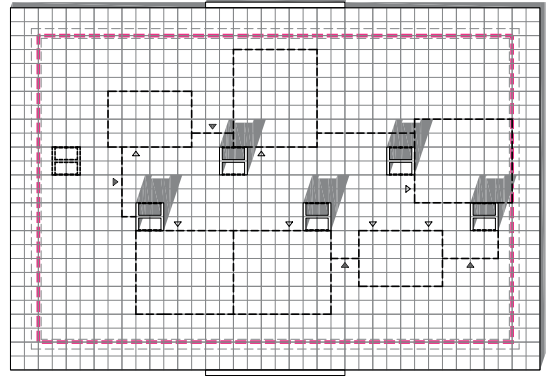
(zelf)voorzienende school

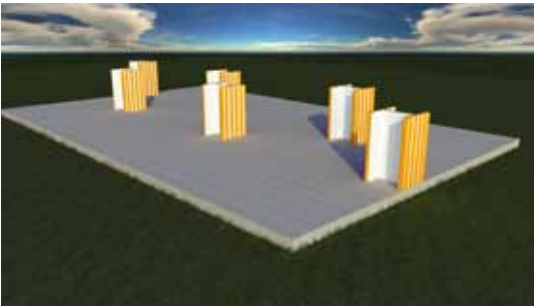
Grafiek van financiële gevolgen, vergelijk van een conventionele school met een (zelf)voorzienende school

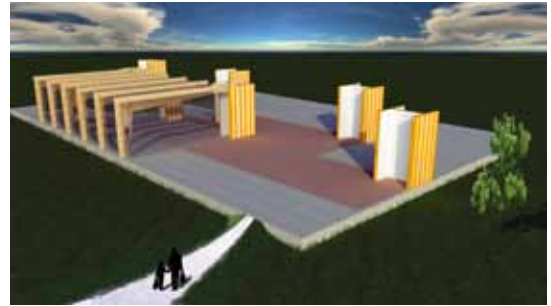
De logistiek van de ondergrondse installaties verloopt via leidingschachten die tevens een constructieve functie bezitten.

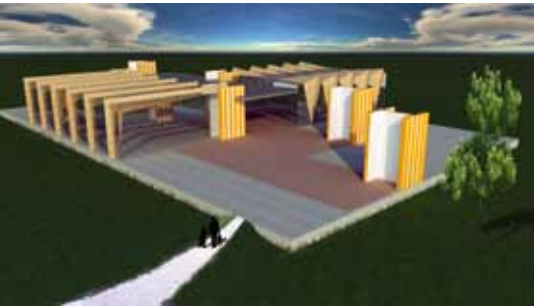
De ondergrondse installatieruimte vormt de fundering van de school.

Leidingschachten vormen de uitvalsbasis voor het schoolgebouw.

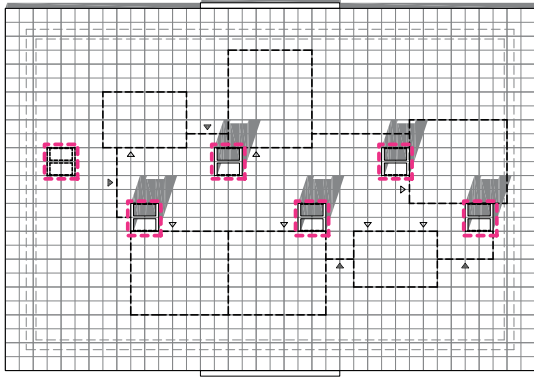
Mogelijke ontwikkeling van de school rond de elementen.

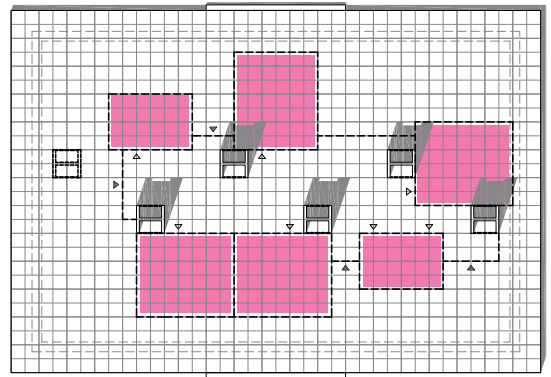
Mogelijke ontwikkeling van de school rond de elementen.

Mogelijke ontwikkeling van de school rond de elementen.

Leidingschachten fungeren als intermediair tussen installaties en school.

Voorbeeld van een schoolplattegrond. Gebouwworm staat niet vast en kan veranderen al naar gelang omstandigheden.

Een artist impression hoe de leidingschachten zich kunnen voegen binnen een schoolgebouw.

La scuola mobile

Projectteam: Edoardo Mentegazzi | EMA
Buddy's: Hans Overdiep | zofa architecten

Mobiel onderwijs: maatwerk per locatie

La scuola mobile komt voort uit de wens om kinderen in de nabije omgeving naar school te laten gaan. Het liefst in hun eigen dorp. Wanneer dit niet meer kan door het sluiten van schoollocaties en kinderen noodgedwongen moeten reizen dan is het voorstel om maatwerk te leveren op locatie: het onderwijs komt naar het kind toe. De oplossing voor scholen in krimpregio's is mobiel onderwijs op verschillende plaatsen die de beste kwaliteit voor de leeromgeving bieden. Dit in plaats van onderwijs op een beperkt aantal locaties (met beperkte kwaliteiten), waarbij er een vergaand beroep wordt gedaan op de mobiliteit van kinderen en hun ouders. La scuola mobile bestaat uit drie scenario's: de clusterschool, de mobiele school en de digitale school, uitgewerkt voor Loppersum.

De mobiele school

Mobiliteit in de context van scholen gaat normaal gesproken over mensen: leerlingen, docenten en personeel gaan naar school. Maar ook het onderwijs zelf kan mobiel zijn: specifieke onderwijsprogramma's kunnen los van een schoolgebouw worden aangeboden. Bijvoorbeeld een rijdende bibliotheek. In dit onderzoek krijgt mobiliteit een andere dimensie. Verplaatsbare containers (mobiele leslokalen) worden gekoppeld aan bestaande lokale voorzieningen, waardoor het mogelijk is gedurende een bepaalde periode een specifiek onderwijsprogramma op een specifieke plek aan te bieden. Dat kan ook zijn in dorpskerken waar de school vanwege krimpende leerlingaantallen is gesloten. Na afronding van een project wordt de school verplaatst naar een volgende interessante plek. De container biedt ruimte voor het instructiemoment of de verwerking, de specifieke omgeving biedt de unieke ervaring of faciliteit (ruimten geschikt voor specifieke didactische werkvormen zoals zingen in de kerk, sporten in de sportzaal, werken met dieren op de boerderij). Het resultaat van deze interactie is een versterkte identiteit van zowel de directe omgeving als het onderwijs: een meerwaarde voor de streek, het dorp en de school.

De clusterschool

Het clusteren heeft betrekking op het plaatsen van speciaal ingerichte containers bij bestaande scholen, waarmee het reguliere basisprogramma wordt geaccommodeerd. Sommige scholen kampen met ruimtegebrek, omdat zij door sluiting van een school in een dorp verderop leerlingen erbij krijgen. Of ze hebben te maken met een slechte staat van het schoolgebouw en er is geen geld voor renovatie of nieuwbouw. Het plaatsen van containers zorgt ervoor dat het bestaande gebouw flexibeler kan worden ingezet. Met de containers kan de school hoogwaardig onderwijs aanbieden zonder grote investeringen te hoeven doen in de bestaande gebouwen. Bij afnemende ruimtebehoefte of renovatie van het gebouw kunnen de containers weer worden verplaatst naar een ander gebouw waar tijdelijk extra ruimte nodig is – ze reizen door de gemeente.

De digitale school

Digitaal onderwijs maakt een gedifferentieerd onderwijsprogramma op maat voor elke leerling mogelijk. Deze onderwijsvorm heeft in principe geen fysieke ruimte nodig. Het maakt het voor leerlingen mogelijk om van huis uit deel te nemen aan het onderwijsprogramma. Daardoor hoeven leerlingen minder vaak te reizen.

De kracht van het lokale

Voor de gemeente Loppersum kan met La scuola mobile onderwijs op locatie ten dele overreed worden en wordt het reizen van kinderen beperkt. Kinderen volgen het specifieke lesprogramma in containers, gekoppeld aan bijvoorbeeld specifieke plekken zoals kerken en musea. Het basisprogramma volgen zij op een school ergens in hun gemeente of thuis achter de computer. La scuola mobile gaat uit van de mogelijkheden van bestaande schoolgebouwen en van voorhanden zijnde voorzieningen. Er wordt zo aangesloten bij de kracht en mogelijkheden van reeds bestaande kwaliteiten.

MOBIEL

>

verplaatsbaarheid

CLUSTER

>

programma's koppelen

DIGITAAL

>

onderwijs op maat differentiëren

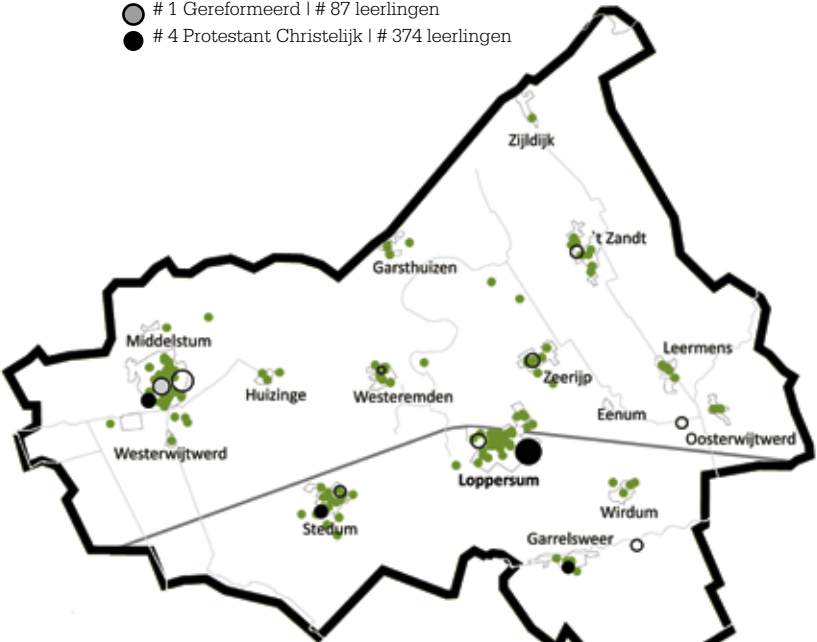

BESTAANDE VOORZIENINGEN

- peuterspeelzaal
- speeltuin
- buitenschoolse opvang
- gymzaal
- dorpshuis
- ontmoetingscentrum
- zwembad
- sportvoorzieningen
- ijsbaan
- paardensport
- bibliotheek
- museum
- gemeentehuis
- kerk
- toeristisch informatiepunt
- zorg | huisarts | tandarts
- brandweer
- supermarkt
- postkantoor
- bank
- kapsalon
- horeca
- bakkerij | slagerij | vishandel
- boekenwinkel

BESTAANDE SCHOLEN

- # 8 Openbaar | 552 leerlingen
- # 1 Gereformeerd | # 87 leerlingen
- # 4 Protestant Christelijk | # 374 leerlingen

De afbeelding hieronder laat zien hoe en waar het concept in Loppersum kan worden toegepast, gebaseerd op de bestaande scholen en voorzieningen. In Garsthuizen en Loppersum kunnen de leerlingen specifieke programma's zoals godsdienstonderwijs krijgen, omdat daar religieuze gebouwen aanwezig zijn. In Westeremden en Zeerijp kunnen ze specifieke culturele programma's volgen in een bibliotheek of een museum. De identiteit van het dorp wordt hierdoor herkend, benut en verder versterkt.

BESTAANDE SCHOLEN

BESTAANDE VOORZIENINGEN

BASISPROGRAMMA

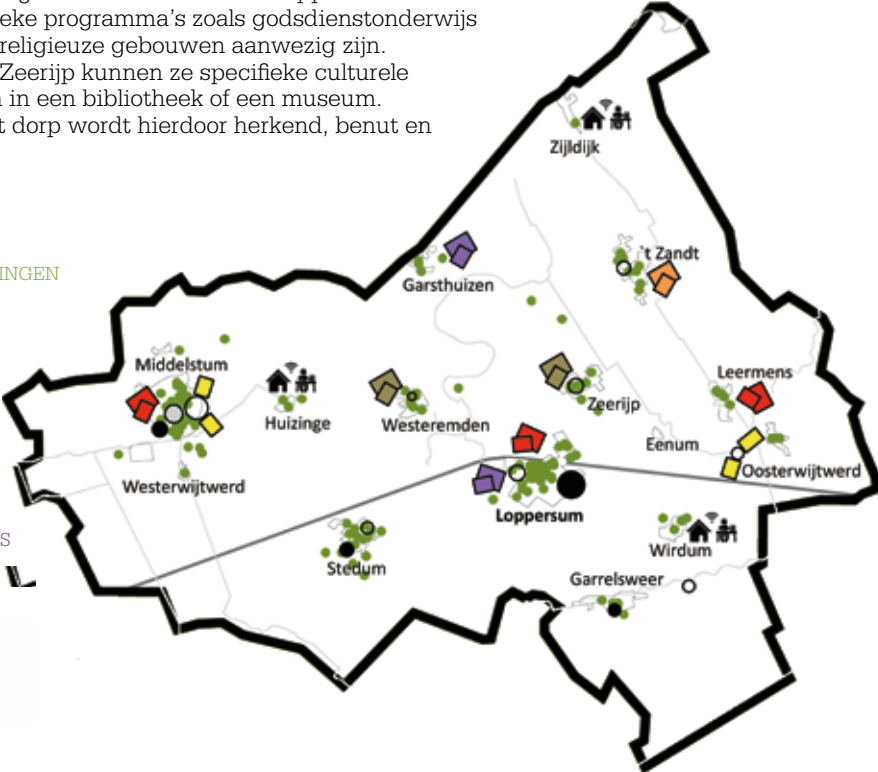
CULTUURONDERWIJS

SPORTONDERWIJS

NATUURONDERWIJS

GODSDIENSTONDERWIJS

- ondersteunen
- identiteit versterken

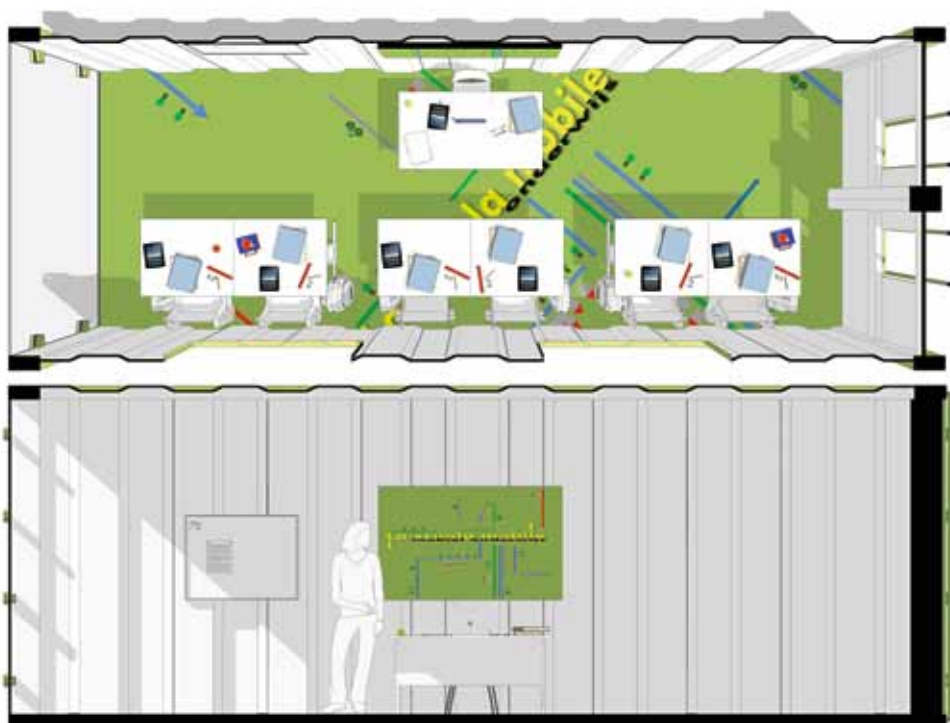
CASE STUDY:
Plaatsing van een mobiel klaslokaal bij de ijsbaan te Leermens

De bovenste foto: de sportvoorziening geeft een eigen karakter aan het dorp.
De onderste foto: de prachtige omgeving gezien vanuit de kerk.

Foto: geschikte plek voor plaatsing van de sportonderwijs container

De unit biedt een compleet en modern klaslokaal voor een specifiek programma en digitaal onderwijs. Met dank aan een veilig wi-fi intranet systeem kunnen alle containers en ook de leerlingen die thuis zijn in communicatie met elkaar treden.

Een unit wordt geplaatst bij de ijsbaan, naast het gebouwtje van de ijsvereniging.
Hier kunnen de leerlingen theorie-sportonderwijs krijgen en 's winters zelf schaatsen op het natuurijs.

De grote openingen van een container bieden niet allen voldoende daglicht maar ook een visuele relatie met de omliggende omgeving. De betrokkenheid van de leerlingen bij de omgeving wordt zo versterkt.

De adaptieve school

Projectteam: Egbert de Warle | Egbert de Warle Architectenbureau en
Guido Wezenberg | Architectuur Studio Wezenberg
Buddy: Sjoerd Betten | KAW architecten

Krimp en groei tegelijkertijd

Basisscholen in de gemeente Bellingwedde hebben te maken met een paradoxale combinatie van krimp op de lange termijn door teruglopende leerlingenaantallen en incidentele groei door fuserende scholen. In de toekomst is dus behoefte aan minder onderwijsruimte, maar op enkele geconcentreerde locaties in de gemeente is juist acuut meer ruimte nodig. Om een antwoord te vinden op deze dubbele vraag, stellen we de traditionele rol van de architect en de gangbare kijk op beheer en ontwikkeling van onderwijsvastgoed ter discussie. Er is in onze visie geen vraag naar een afgerond plan, maar naar een proces dat direct resultaat geeft en dat zich in de loop van de tijd kan aanpassen aan veranderende omstandigheden. Deze veranderende omstandigheden doen zich voor in de loop van jaren, maar kunnen ook gedurende de dag zich voordoen, waardoor er grote kansen liggen om de schoolgebouwen veel intensiever te gebruiken buiten schooltijden. De kennis en de expertise van de architect stellen hem in staat al vroeg te anticiperen op een huisvestingsvraagstuk dat steeds wijzigt. Een blijvende betrokkenheid van de architect bij een doorlopend proces, vanuit één samenhangende denklijn aangaande de dynamiek van de ontwikkeling. Dit resulteert in een gebouw dat zich steeds kan aanpassen aan het huisvestingsvraagstuk.

Inzet van bestaand vastgoed

Er zijn talloze voorbeelden bekend van oude schoolgebouwen die door hun overmaat en degelijke bouw nog decennialang andere functies in zich kunnen opnemen. We zouden graag hebben onderzocht hoe bijvoorbeeld een 'solid' (een flexibel, bestemmingsloos gebouw, dat allerlei functies kan accommoderen) een antwoord kan zijn op de vraagstelling in het Noorderland. Er is hier echter geen budget voor de ontwikkeling van dergelijke gebouwen. Bovendien is het de vraag of er in de gemeente Bellingwedde een alternatieve invulling kan worden gevonden, indien de school zou vertrekken. Wij hebben ons daarom gericht op oplossingen die uitgaan van het bestaande vastgoed.

Twee modellen

Tijdens het ontwerpplab hebben we twee modellen ontwikkeld die door stapsgewijze vernieuwing de huidige schoolgebouwen toekomst geven. We noemen deze modellen 'adaptief'. De 'wandelende school' is ontwikkeld voor gebouwen in fysiek slechte staat, die het bewaren niet waard zijn: vaak slecht gebouwde scholen uit de jaren zestig, zeventig en tachtig die met het probleem kampen van torenhoge stookkosten. In dit model worden oude klaslokalen stap voor stap vervangen door nieuwe en betere.

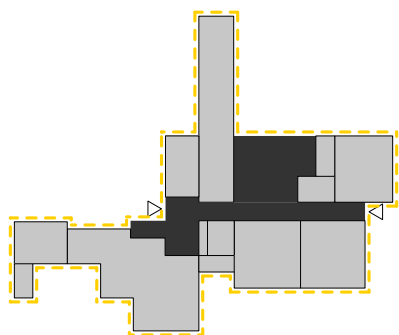
De 'pulserende school' is een gebouw waarbij een kwalitatief goede kern blijft bestaan en waar een flexibele ruimtelijke structuur aan wordt toegevoegd, die afhankelijk van de behoefte in de tijd gevuld wordt met daadwerkelijke lesruimten. Dit plan speelt in op het probleem van de lage investeringsbudgetten die scholen hebben en draagt hier een oplossing voor aan: handelen op het moment dat het kan en niet meer doen dan nodig.

De haalbaarheid van beide modellen schuilt in het met kleine, flexibele stappen komen tot duurzame onderwijshuisvesting. De 'wandelende school' is helemaal opgeknapt na zijn wandeling. De 'pulserende school' heeft altijd een kloppende oplossing voor haar gebruikers. Op de volgende pagina's is de ontwikkeling van beide modellen in tekst en tekening weergegeven.

Twee adaptieve modellen voor onderwijshuisvesting: links de wandelende school, rechts de pulserende school

De wandelende school

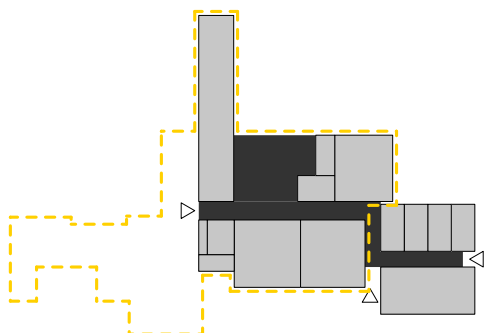

Drie scholen zitten samen in een schoolgebouw uit de jaren zeventig van de vorige eeuw.

De gele stippellijn geeft de contour van het oorspronkelijke schoolgebouw aan. De donkergrijze vlakken in de plattegrond zijn de gemeenschapsruimte en verkeersruimten.

2012

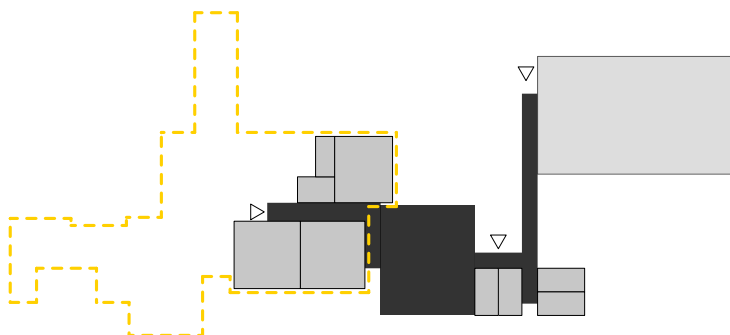
111 leerlingen

Een deel van het oorspronkelijke gebouw wordt gesloopt. Aan de andere zijde wordt de benodigde ruimte bijgebouwd. Door meer of minder bij te bouwen dan wordt gesloopt, kan de school naar behoefte groeien of krimpen. Er staat geen ruimte leeg in de school en de exploitatiekosten gaan omlaag doordat hoogwaardige nieuwbouw in de plaats komt van verouderde delen van de school.

2016

95 leerlingen

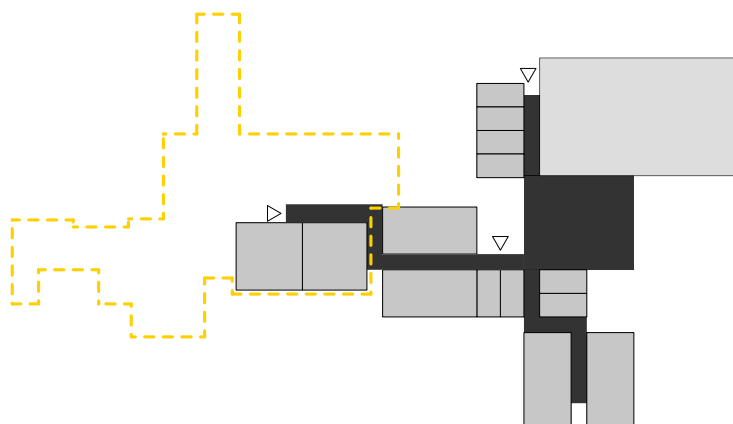

De toevoegingen zijn steeds georganiseerd langs een gang die doet denken aan de ruimtelijk goed functionerende structuur van de oorspronkelijke school.

De toevoeging van een gymzaal is een aanwinst voor mensen uit de hele omgeving.

2020

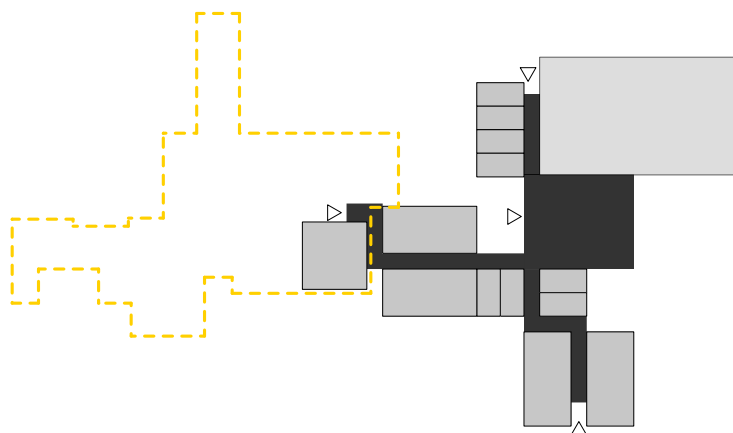
83 leerlingen

Een vierde school voegt zich bij de wandelende school. De extra capaciteit wordt gerealiseerd door één lokaal te slopen en meerdere ruimten bij te bouwen.

2024

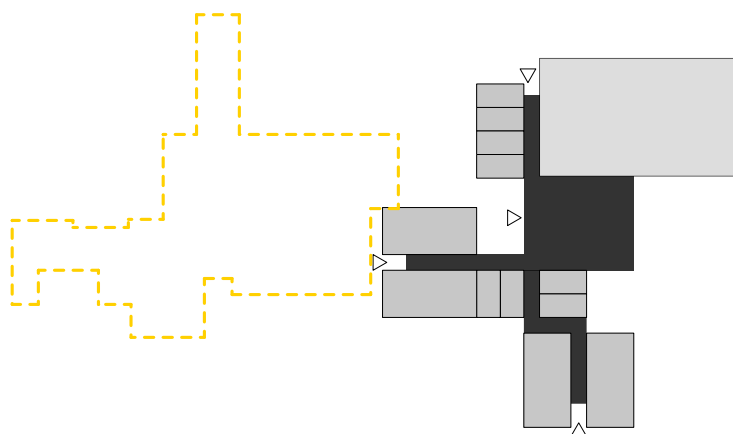
143 leerlingen

Door de gangen niet dood te laten lopen op een lokaal, ontstaat ruimte voor meerdere entrees. Zo laat het schoolgebouw eenvoudig meervoudig ruimtegebruik toe. De organisatie van het beheer van het gebouw vereist een verdere ruimtelijke uitwerking. Een ouderwetse, voltijds conciërge zal daar goed bij passen.

2030

114 leerlingen

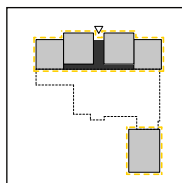
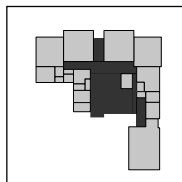
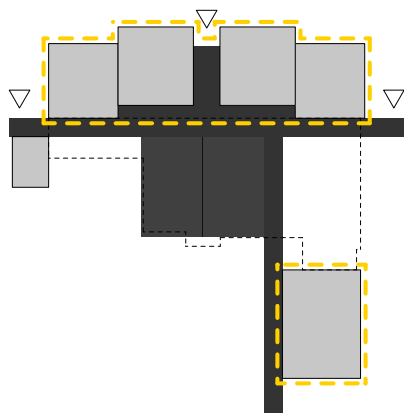

De gehele oorspronkelijke school is gesloopt en vervangen door een nieuwe school. Het gebouw is over de locatie gewandeld en is gezond. De exploitatiekosten zijn beheersbaar en het budget kan direct naar onderwijs. Dit is in de loop van de jaren gerealiseerd met stapsgewijze investeringen.

2040

95 leerlingen

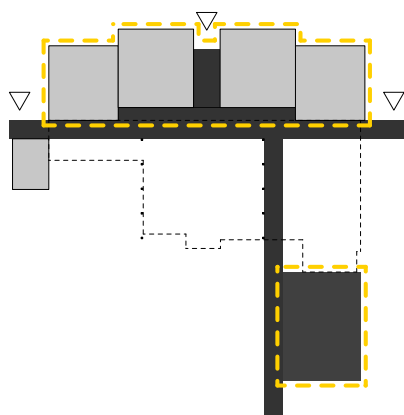
De pulserende school

Drie scholen zitten samen in een monumentale dorpsschool uit de jaren twintig van de vorige eeuw. Kwalitatief slechte toevoegingen uit de jaren tachtig worden verwijderd. Daarvoor in de plaats komt een ruimtelijke structuur die zich naar behoefte laat uitbreiden. De bestaande school wordt met aandacht voor de monumentale detaillering en verhoudingen geïsoleerd en opgeknapt.

2012

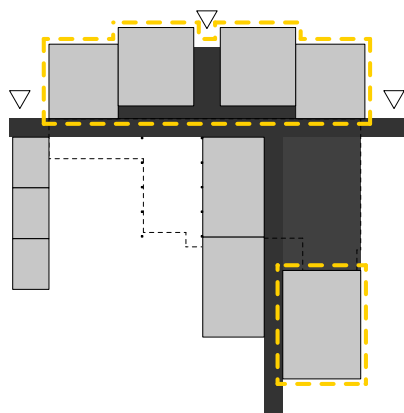
111 leerlingen

Als er minder behoefte is aan ruimte, kunnen eerdere toevoegingen worden gedemonteerd. Alleen de draagstructuur blijft staan voor later gebruik.

2016

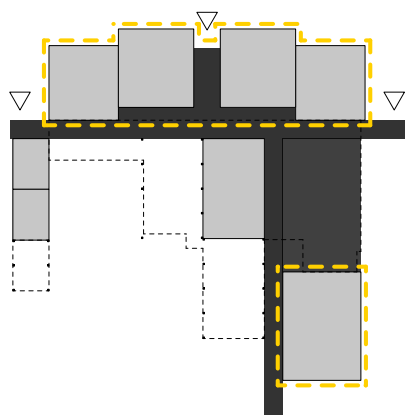
103 leerlingen

Een derde school voegt zich bij de pulserende school. De extra capaciteit wordt gerealiseerd door ruimten bij te bouwen. Daarvoor wordt de eerder gebouwde draagstructuur gebruikt.

2020

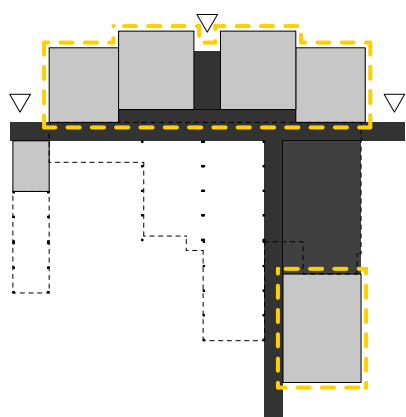
165 leerlingen

De verkeersruimte die aan de monumentale school is toegevoegd, blijft steeds staan. Alle bestaande en bij te bouwen ruimten worden via deze gangen ontsloten. De gang loopt niet dood, maar heeft meerdere ingangen. Delen van de school kunnen zo apart worden opengesteld voor andere functies buiten schooltijden.

2024

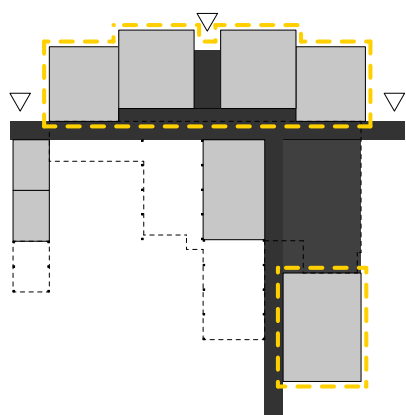
156 leerlingen

De stalen draagstructuur en fundeering die blijven staan, hebben een relatief lange afschrijvingstermijn. Wanneer ze niet ingevuld zijn, vormen ze een markering op het schoolplein. Ze tonen het principe van uitdijen en krimpen van de school.

2030

125 leerlingen

Een vierde school voegt zich bij de pulserende school. De extra capaciteit wordt gerealiseerd door de al bestaande stalen draagstructuur weer deels in te vullen naar behoefte. De school heeft zo nooit meer ruimte dan nodig en kan snel inspelen op veranderende behoefte.

2040

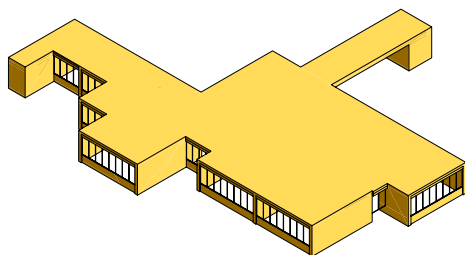
169 leerlingen

De wandelende school

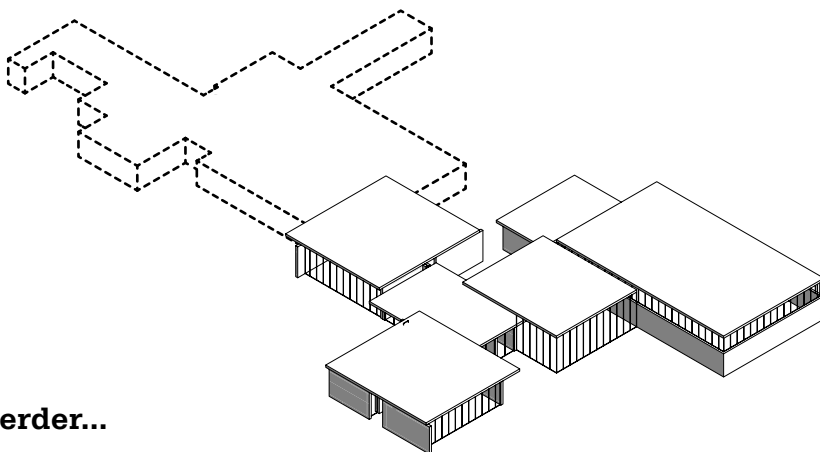

De 'wandelende school' is ontwikkeld voor gebouwen in fysiek slechte staat, die het bewaren niet waard zijn: vaak slecht gebouwde scholen uit de jaren zestig, zeventig en tachtig die met het probleem van torenhoge stookkosten zitten. In dit model worden oude klaslokalen stap voor stap vervangen door nieuwe.

De 'wandelende school' is helemaal opgeknapt na zijn wandeling.

2012

2040 - en verder...

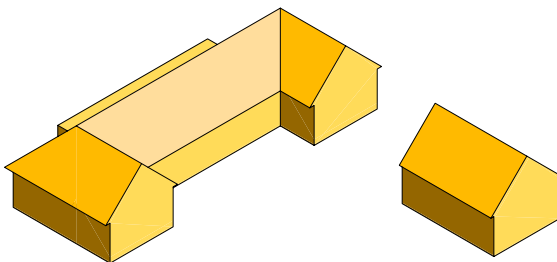
De pulserende school

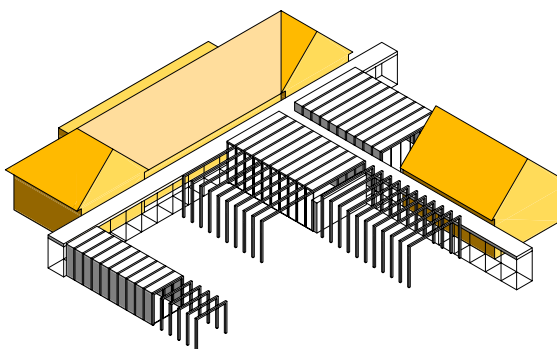
De 'pulserende school' is een gebouw waarbij een kwalitatief goede kern blijft bestaan en waaraan een flexibele ruimtelijke structuur wordt toegevoegd, die afhankelijk van de behoefte in de tijd gevuld wordt met daadwerkelijke lesruimten. Dit plan speelt in op het probleem van de lage investeringsbudgetten die scholen hebben en draagt hier een oplossing voor aan: handelen op het moment dat het kan, en niet meer doen dan nodig.

De 'pulserende school' heeft altijd een kloppende oplossing voor haar gebruikers.

2012

2040 - en verder...

De herbestemde buslijnschool

Projectteam: Marko Matic | IAA architecten en Gerard Brouwer | Kijlstra en Brouwer architecten
Buddy: Erik Workel | IAA architecten

Scholen en krimp

Krimp leidt er onvermijdelijk toe dat er keuzes moeten worden gemaakt. Niet aan elk schoolgebouw is meer behoefte en sommige scholen komen op termijn leeg te staan. Welke blijven in gebruik als school en wat kan er met de leegstaande scholen gebouwen gebeuren? Maar ook: hoe blijven dorpen leefbaar en welke functies zijn hiervoor noodzakelijk? Om deze dubbele vraag te beantwoorden is de gemeente Bellingwedde als casus gebruikt. Conclusie: door slim te sturen met infrastructuur, bereikbaarheid en alternatieve programma's is het behoud van leefbare kernen mogelijk.

Dicht of open?

Om te bepalen welke scholen open blijven c.q. dicht gaan hebben we in eerste instantie gekeken naar het aantal leerlingen per dorp, de functies rond de scholen (sport, bibliotheek, huisarts, etc.), de plaats van de school in het dorp en de afstand tot de betreffende scholen (zie fig. 2). Dat is echter niet de enige variabele die meespeelt. Zeker in een krimpgebied gaat het niet zoezeer om de directe aanwezigheid van een school (hoewel dat voor ouders en kinderen uiteraard wel plezierig is), maar vooral om een goede bereikbaarheid. Dat gegeven hebben we opgepakt om te 'spelen' met de infrastructuur in het gebied en dan met name het openbaar vervoernetwerk. Voor kinderen en ouderen moet een goed en sluitend openbaar vervoersnet in de gemeente aanwezig zijn. Het bestaande netwerk van openbaar vervoer in het gebied is echter momenteel niet dekkend. Door een kleine aanpassing, namelijk een verlegging van de lijnen 11/14 en lijn 811, kan een ring worden gevormd, waardoor alle dorpen met elkaar verbonden worden (zie fig. 3). Door deze 'lagen' over elkaar heen te leggen, wordt duidelijk waar de meest kansrijke scholen zich bevinden. Dit zijn in ons onderzoek de scholen OBS Westerschool (Bellingwolde), OBS de Vlonder (Wedde) en CBS de Wiekslag (Blijham). Deze drie scholen bevinden zich in het 'centrum' van de grotere dorpen (kernen) in de gemeente. Het aantal leerlingen op deze scholen is momenteel voldoende. Door het sluiten van andere scholen in het betreffende dorp

en van scholen in de buurdorpen neemt het aantal leerlingen op deze scholen toe en wordt het bestaansrecht naar de toekomst gewaarborgd. Rondom de drie gekozen scholen zijn bovendien al functies aanwezig die de onderwijsfunctie ondersteunen en/of versterken.

Kansen voor herbestemming

De keuze voor de drie scholen in Bellingwolde, Wedde en Blijham houdt in dat er in de dorpen Rhederveen, Vriescheloo en Veerveen geen school meer zal zijn. Niet alleen de school verdwijnt, maar ook de sociale functie (ontmoetingsplaats) die de school in het dorp vervult komt onder druk te staan. Door de school te herbestemmen, kan deze dreiging worden afgewend. Het herbestemmen van de leegkomende scholen moet er daarom niet alleen op gericht zijn de school een andere functie te geven, maar ook om de ontmoetingsplek in het dorp in stand te houden. Daarbij speelt de historisch-geografische positie van de dorpen een belangrijke rol. De gemeente Bellingwedde wordt gekenmerkt door drie typen landschappen (kleipolders, zandruggen en veenlandschap), elk met hun eigen type dorpen en identiteit. De dorpen in het gebied verschillen ook in grootte, vorm, aanwezige functies en inwonerssamenstelling. Hierdoor zal de oplossing voor herbestemming per dorp en per school anders zijn. Uit onze 'ontdekkingsreis' door de gemeente, waarbij we in alle dorpen gesprekken hebben gevoerd met bewoners en instanties en het materiaal van Stichting Scholenbouwmeester Noord Nederland hebben bestudeerd, kwamen echter nog meer factoren te voorschijn. Invloeden die dichtbij de school spelen zijn: de omgeving rond het dorp, het dorp zelf, het bestaande schoolgebouw, de behoefte aan een nieuwe (sociale) functie en de kosten voor het herbestemmen van het gebouw. Invloeden van verder weg zijn de relaties met de buurgemeenten en binnen de gemeente zelf. Per school is het verschillend welke factoren het zwaarste meetellen. Ook de eerder genoemde bereikbaarheid speelt hier weer een rol. De herbestemde schoolgebouwen komen langs de ringlijn te liggen en worden zodoende beter bereikbaar (fig. 4).

Complementaire functies

Op basis van onze gecombineerde analyse zijn de leegkomende scholen in de gemeente en de mogelijke functies voor herbestemming in een matrix geplaatst. Zo kan bepaald worden welke functies in de toekomst het beste passen bij het leeg te komen schoolgebouw (zie fig. 5). Deze voorzieningen kunnen zowel sociaal als commercieel van aard zijn, vaak is een mix noodzakelijk. Om de 'sociale' functies (gericht op het creëren van ontmoetingsplaatsen) exploitabel te maken, moeten er commerciële functies worden toegevoegd, zoals bijvoorbeeld woningen. Welke functies er daadwerkelijk worden gerealiseerd, wordt in overleg met de bewoners bepaald ('bottom-up' benadering). Zij zijn verantwoordelijk voor het gebruik van deze voorzieningen en dus ook voor het behoud ervan – door de inzet van eigen uren en/of geld. Hierbij kan aangehaakt worden op bestaande initiatieven in de gemeente van diverse instanties. De uiteindelijke uitkomst van het onderzoek naar hergebruik zal zijn dat niet elke school kan worden behouden. Sommigen schoolgebouwen zullen geheel of gedeeltelijk moeten worden gesloopt.

Fig 1: Door de krimp zullen er in de toekomst 7 scholen verdwijnen. 3 blijven er vanuit onze analyse bestaan.

OBS De Vlonder
Wedde

Voorbeeld van herbestemming

In figuur 6 op pag. 64 is een voorbeeld uitgewerkt hoe een schoolgebouw kan worden herbestemd. We hebben gekozen voor CBS De Wegwijzer te Bellingwolde. Dit is de kleinste school met het minste aantal leerlingen. De vorm en uitstraling van het gebouw maken het mogelijk om met simpele ingrepen nieuwe functies aan het gebouw toe te kennen. Door het rommelig ogende tussengedeelte uit 1982 te slopen ontstaan twee gebouwen. Het originele schoolgebouw uit 1964 komt weer solitair te staan. Het bestaat uit grotere ruimten, de voormalige klaslokalen, het is gelijkvloers en er zijn voorzieningen als toiletten aanwezig. Dat maakt het gebouw uitermate geschikt voor herbestemming. Het voorstel is om in het oorspronkelijke gebouw een galerie en een multifunctionele ruimte voor het dorp te plaatsen. Deze multifunctionele ruimte kan worden gebruikt door de bewoners: het is de aantrekkelijke en uitnodigende huiskamer (fig. 7). De uitbreidingen uit 1987 en 2004 vormen na de sloop ook een gezamenlijk volume. Dit gedeelte wordt voorzien van een nieuwe gevel en een kap en kan worden ingevuld met (zorg)woningen. Deze woningen genereren geld om het oude gebouw (met sociale functie) in stand te houden.

OBS Westerschool
Bellingwolde

OBS De Wiekslag
Blijham

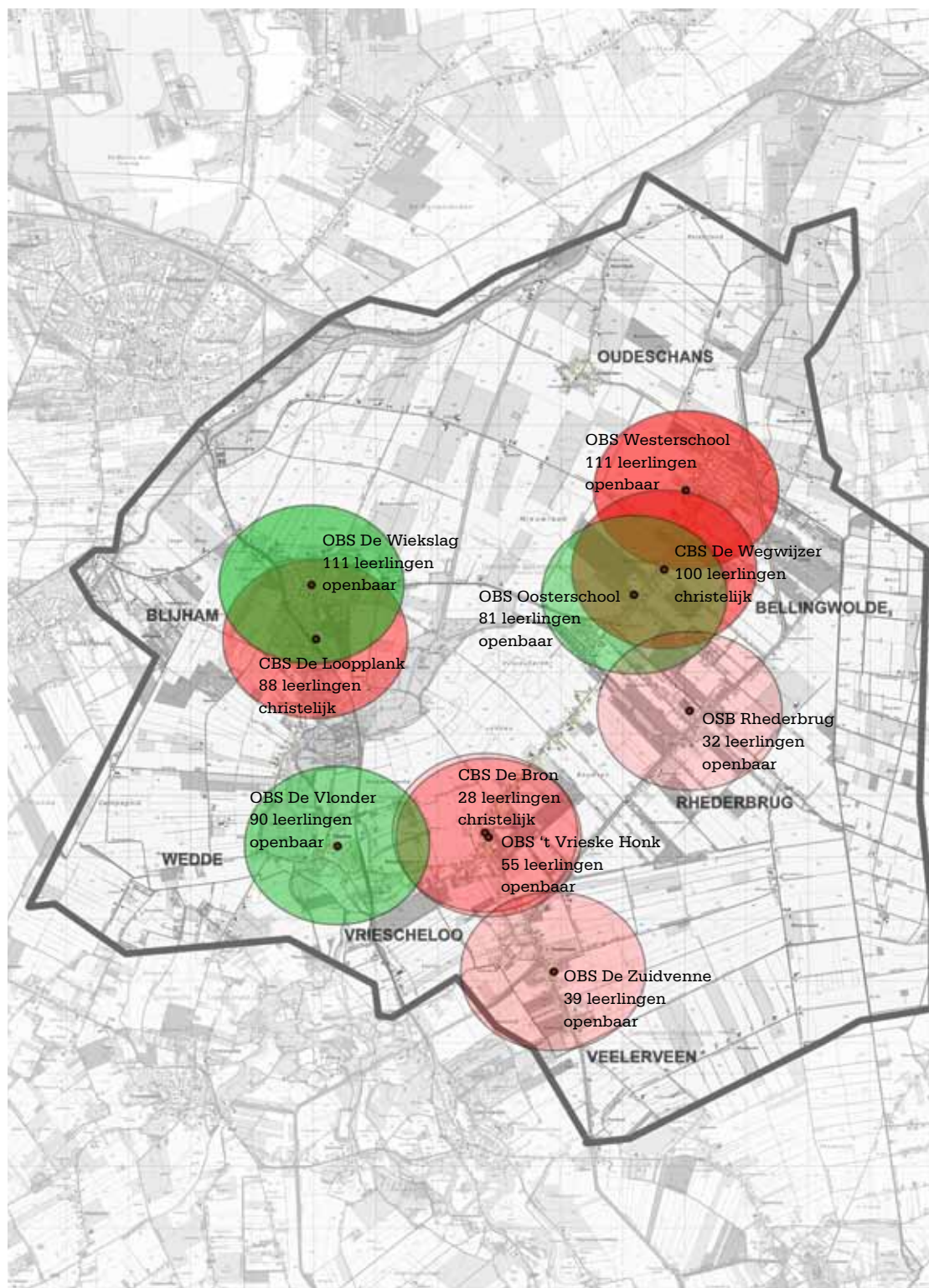

Fig. 2 De keuze voor de drie scholen (in Bellingwolde, Wedde en Blijham) houdt in dat er in de overige dorpen geen school meer zal zijn. Hiermee verdwijnt ook de sociale functie die de school in het dorp vervult.

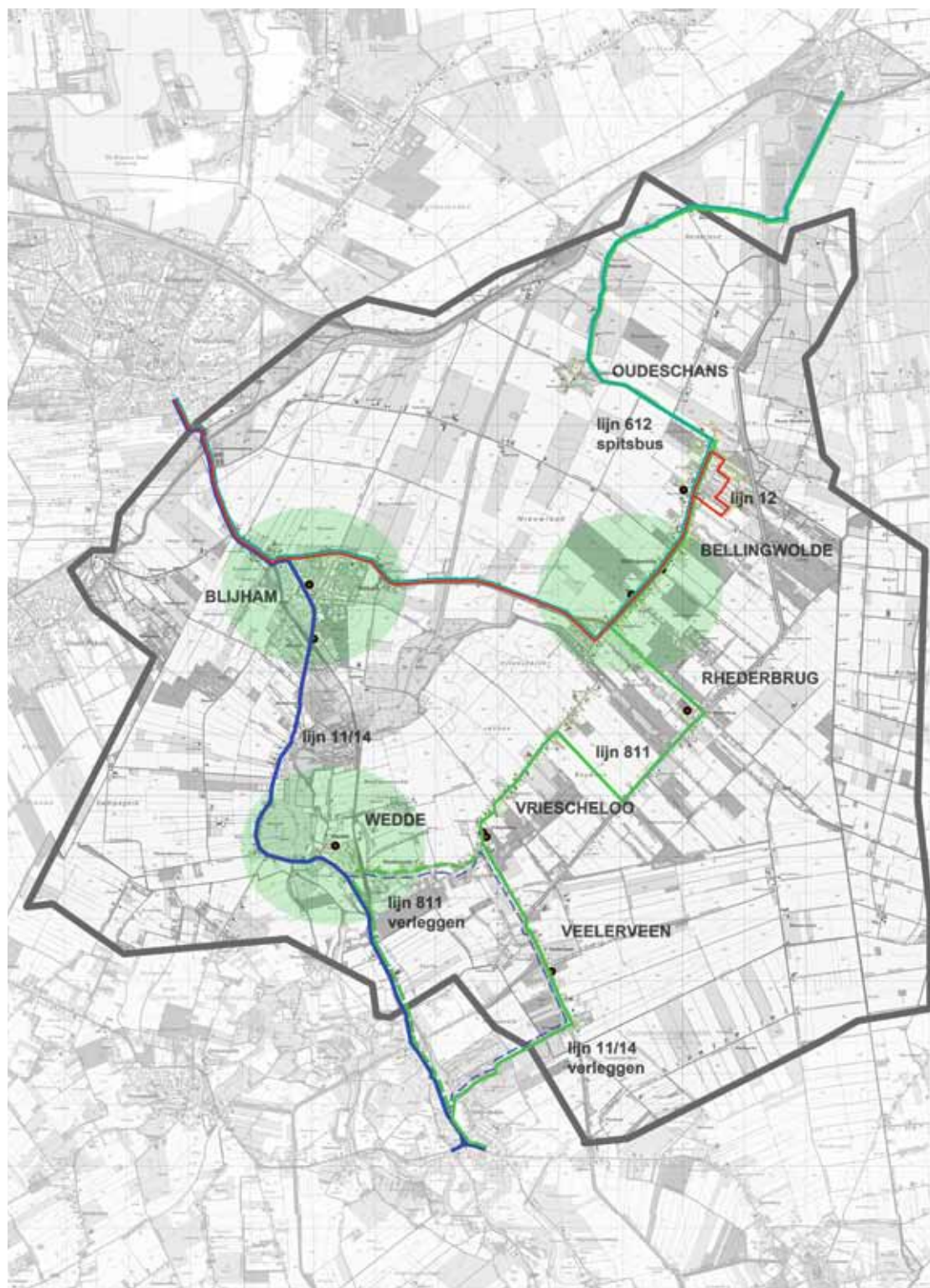

Fig. 3 Door een simpele verlegging van twee buslijnen ontstaat er een betere verbinding tussen de dorpen en de drie scholen.

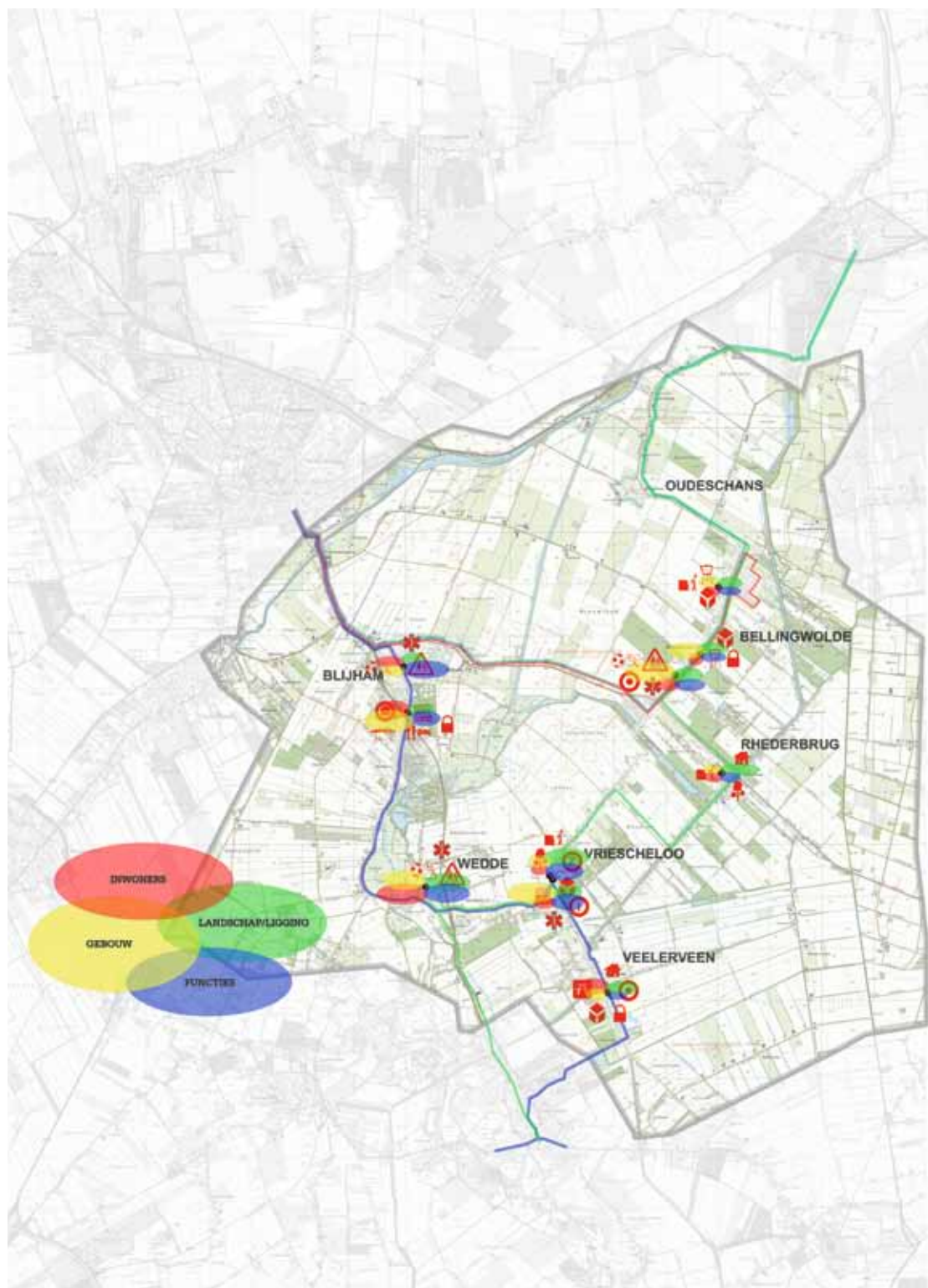

Fig. 4 Totaalkaart met hierin de functies uit de matrix (fig. 5)

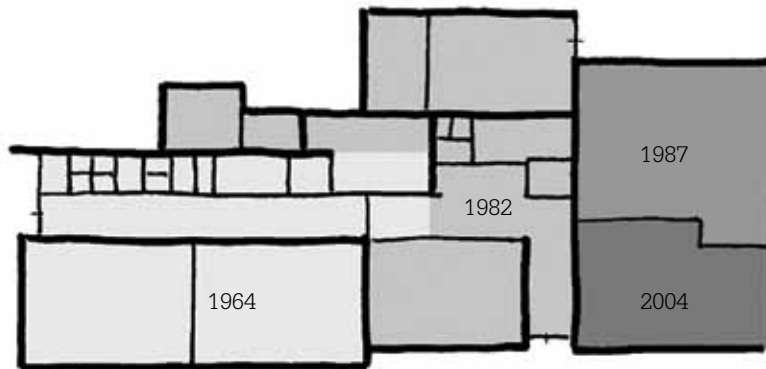
	BLIJHAM		WEDDE	VEELERVEEN	VRIESCHELOO		BELLINGWOLDE			RHEDERBRUG
	CBS DE LOOPLANK	CBS DE WIEKSLAG	OBS DE VLONDER	OBS DE ZUIDVENNE	CBS DE BRON	OBS t VRIESKE HONK	CBS DE WEGWIJZER	OBS WESTERSCHOOL	OBS OOSTERSCHOOL	OBS RHEDE3BRUG
FUNCTIES										
SCHOOL										
TOERISME										
STATUSHOU- DERS										
TUIN/PARK										
SPORT										
RECREATIE										
VERZ. BEDRIJVEN GEBOUW										
HORECA/HOTEL										
MARKTPLAATS										
OUDEREN										
MULTIFUNCT. RUIMTE										
CENTRUM DORP										
AFGIFTEPUNT/ AFHAALPUNT										
ATELIERS										
WONING(EN)										
ZORG										
SLOOP										

 haalbaarheid functie (donkerder is haalbaarder)

Fig. 5 Op basis van de analyse en het diagram zijn de verschillende functies en scholen in een matrix geplaatst om zo de nieuwe functie van de school te bepalen

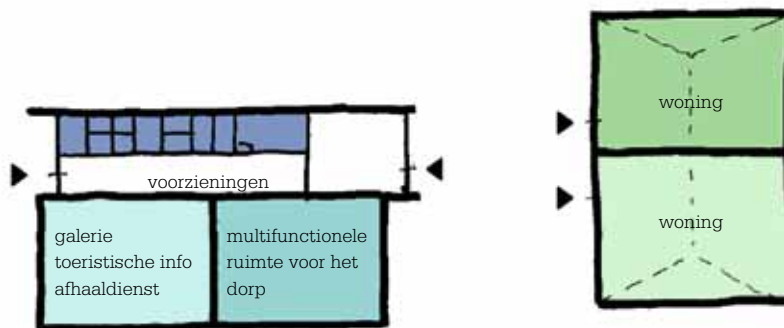
CBS De Wegwijzer - Bellingwolde

Uitwerking voor de herbestemming van een school uit 1964

Huidig gebouw

Het originele gebouw stamt uit 1964, hierna is er diverse malen een uitbreiding gepleegd. De uitbreidingen geven een rommelige uitstraling aan het gehele gebouw en zijn niet in de stijl van het origineel uitgevoerd (stijlbreuk).

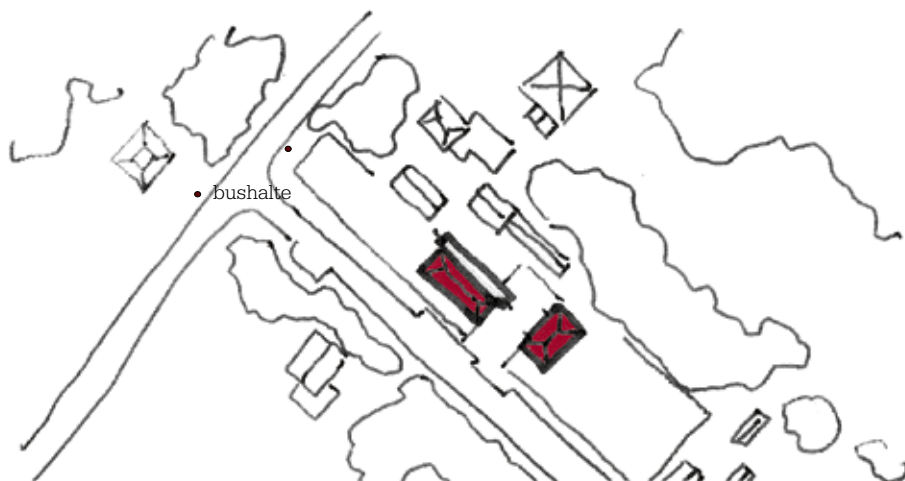
Voorstel

Het deel uit 1982 slopen zodat er twee gebouwen ontstaan. Het oude gebouw komt zo weer solitair te staan en is in te vullen met diverse functies voor het dorp. Een galerie voor kunstenaars uit de buurt, een multifunctionele ruimte, toeristisch infopunt, afhaalplek voor pakketjes enz. Het gebouw rechts wordt voorzien van nieuwe (voorzet)gevels en een kap, en omgebouwd tot zorgwoningen. Deze genereren geld om het oude gebouw in stand te houden.

Fig. 6 Voorbeeld van een herbestemde school

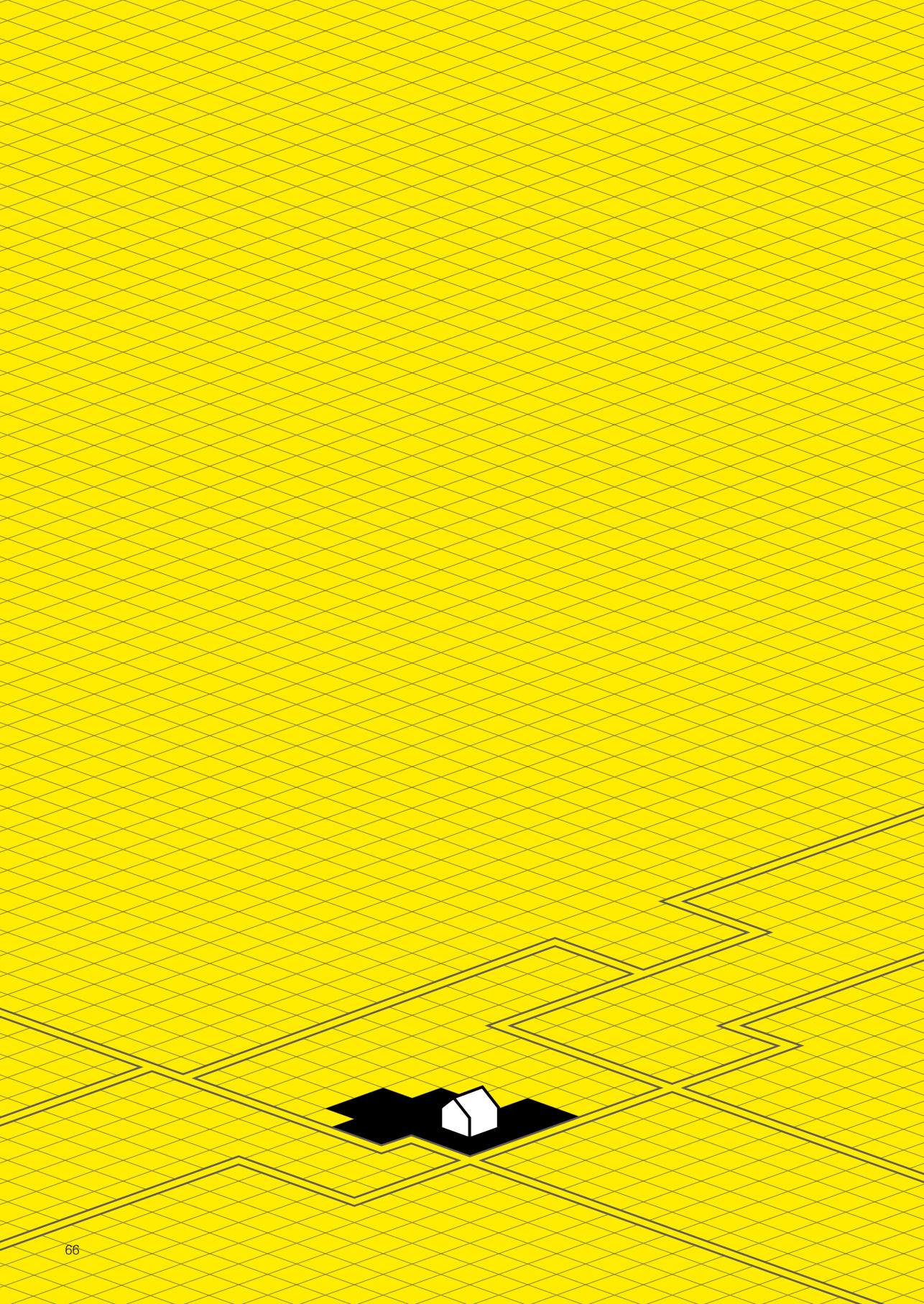
Aanzicht nieuw

Situatie nieuw

Fig. 7 Collage van sociale functies geprojecteerd in een huiskamer voor het dorp

De oogst van het Ontwerplab

Nieuwe perspectieven voor onderwijs in het Noorderland

Kees de Graaf, Rob Hendriks en Siebren Baars

De ontwerpteams hebben hun presentaties afgerond, de betrokkenen in Loppersum en Bellingwedde en een deskundig panel hebben gereageerd, de resultaten liggen voor. Kijkend door de oogst van het ontwerplab: wat zijn de belangrijkste uitkomsten? En welke voorstellen en concepten kunnen we mogelijk 'opschalen' naar andere krimpgebieden in Nederland? In dit slothoofdstuk maken we een eerste balans op van een thema dat volop in beweging is en zonder twijfel de komende jaren een vervolg krijgt. De concepten van de ontwerpers voeden het debat en reiken aandachtspunten aan voor nader onderzoek. We analyseren de inhoudelijke oogst voor de krimpregio's en kijken vooruit naar de toekomstige rol van de architect in het proces.

Analyse van de oogst: toekomst voor krimpgebieden

Het belang van een precieze analyse

Door de jonge ontwerpers is er veel energie gestoken in: het analyseren van de lokale en regionale context voor de basisscholen in het Noorderland. De tijd is voorbij dat ieder dorp 'standaard' een of meerdere scholen kon accommoderen. In plaats daarvan moet in een krimpend gebied nauwgezet worden onderzocht welke scholen nog wel bestaansrecht hebben en welke niet. Die analyse gaat verder dan sec het in kaart brengen en vertalen van kwantitatieve prognoses. Zoals een aantal van de teams heeft laten zien, gaat het erom de betekenis van de school in het lokale en regionale netwerk te duiden. Uit een dergelijke analyse volgen dan de mogelijke verbindingen naar andere maatschappelijke functies in het dorp. Veel scholen in het Noorderland hebben inmiddels zelf ook relaties aangeknoopt met de omgeving, denk bijvoorbeeld aan zorgboerderijen. Vernieuwende schoolconcepten kunnen voortborduren op die materiële netwerken. Niet door voortdurend iets nieuws te willen ontwikkelen, maar door verder te bouwen op de kracht die – in potentie – op de plek zelf al aanwezig is.

Denken in tijdelijkheid en mobiliteit

Uit de analyse ter plekke kan blijken dat de school op de huidige plek geen bestaansrecht meer heeft, maar beter – in combinatie met aanvullende programma's – op een andere, meer strategische locatie kan worden gehuisvest. Tegelijkertijd worden er ideeën ontwikkeld voor wat er met het vrijkomende scholenvastgoed kan gebeuren (De herbestemde buslijnschool). Bij het bepalen van een geschikte locatie spelen aspecten als infrastructuur en bereikbaarheid een belangrijke rol. Een aantal teams maakt met een bovenlokale analyse duidelijk waar scholen in het Noorderland goed kunnen worden gesitueerd. Het zijn onder meer scholen die meerdere dorpen kunnen bedienen, maar ook bijvoorbeeld scholen gelegen op het kruispunt van spoor, bus en auto (Creatief krimpen). Voor de ouders in het gebied is dat een belangrijk winstpunt: de school mag dan in sommige gevallen niet meer direct om de hoek zijn gesitueerd, hij is nog wel goed te bereiken – en niet alleen met eigen vervoer. De school als knoep in het logistieke verplaatsingspatroon van het gezin. Er zijn zelfs teams die zich afvragen waarom een school altijd op dezelfde plek moet staan. Er wordt gespeeld met begrippen als tijdelijkheid, verplaatsbaarheid en flexibiliteit. Kinderen die les krijgen op meerdere locaties met een leerplek als momentum in de tijd (La scuola mobile), schoolgebouwen die mee kunnen groeien met veranderende wensen en leerlingaantallen (De adaptieve school): de factor tijd wordt als belangrijke nieuwe dimensie aan het architectonisch ontwerpen toegevoegd.

Lokaal en zelfvoorzienend

De duurzaamheidsdimensie wordt door de ontwerpers stevig aangezet, met De (zelf)voorzienende school als meest uitgesproken voorbeeld. De aanleg van een energienetwerk in het dorp ten dienste van allerlei maatschappelijke voorzieningen, met de school als katalysator. Maar ook de bouw van een nieuwe school waarbij gebruik wordt gemaakt van lokale bouwmaterialen, tot en met stro aan toe. In een gebied dat zich profileert als de 'energy valley' van Nederland is dat ook niet verwonderlijk. Met de steeds verder stijgende energieprijzen en wetende dat veel scholen op energiegebied niet bijster goed scoren, is de tijd rijp voor vernieuwende energieconcepten. Door in te zetten op duurzaamheid ontstaan kansen om kosten en opbrengsten van

een schoolgebouw te beïnvloeden. Er zijn al voorbeelden bekend van scholen die door de plaatsing van zonnepanelen zoveel inkomsten genereren dat ze daarmee een schoolgebouw kunnen onderhouden dat – gerekend naar de leerlingaantallen – eigenlijk overbemeten is. Maar een gebouw van overmaat laat zich wel weer uitstekend benutten voor bepaalde typen onderwijs. Ook bij dit thema geldt dat de architect in staat is om de verbinding naar andere vakgebieden te leggen, om zo te komen tot een bundeling van diensten en producten voor de lokale gemeenschap.

Vertrekpunt voor doorontwikkeling

In het Noorderland wordt gewerkt aan een ‘body of knowledge’ op het gebied van bevolkingskrimp. In dit gebied lopen tal van vernieuwende studies, aanpakken en pilots. Vanuit Den Haag wordt het Noorderland met meer dan gemiddelde belangstelling gevolgd. Het ontwerpplab sluit hierbij aan; puttend uit eerder verricht onderzoek en met verschillende concepten als resultaat die de komende tijd verder kunnen worden doorontwikkeld (onder meer in termen van techniek, kosten en haalbaarheid). De bijdrage vanuit de architecten geldt daarbij niet als blauwdruk, maar als een inhoudelijke agenda waar door partijen in het veld uit geput kan worden – passend bij de eigen situatie. Zelfs in een compact gebied als het Noorderland bestaan grote verschillen, zo laat de historisch-geografische analyse van Bellingwedde en Loppersum zien. Per situatie is daarom maatwerk noodzakelijk.

De rol van de architect: blik op de toekomst

Zelf de ideeën uit het gebied ophalen

Zes teams met jonge architecten die het Noorderland ontdekken. Verrassend mag genoemd worden dat het architecten uit het hele land waren – en soms zelfs van daarbuiten – die de situatie in Bellingwedde en Loppersum onder de loep namen. Verwondering was er bij velen over dit goed bewaarde geheim van Nederland: een indrukwekkend, ruim landschap met daarin goed geconserveerde dorpen. Veel energie is door de jonge ontwerpers gestoken in het doorgronden van het gebied. Sommigen gingen op fietstocht (zoals het team van Creatief krimpen)

en spraken uitgebreid met bewoners, anderen maakten uitgebreide analyses van de routes en verbindingen die door het gebied lopen en de scholen ontsluiten. De rode draad in de benadering van de ontwerpers was een open en ontvankelijke houding voor de maatschappelijke vraagstukken die spelen in het Noorderland. Geen negativisme maar een positieve, constructieve insteek, gericht op kansen en kwaliteiten.

Verbinding maken met andere sectoren en kijken over grenzen

Als het ontwerpplab iets heeft duidelijk gemaakt, is het wel dat de architect van de toekomst zich open moet stellen voor wat er in andere disciplines gebeurt. Zeker in een krimpgebied spelen allerlei partijen en factoren een rol in het voortbestaan van voorzieningen, waaronder scholen. Kennis van dat krachtenveld en netwerk is essentieel om de goede vragen te kunnen stellen en om concepten te kunnen ontwikkelen die lokale krachten verbinden. Juist de architect moet, gewend als hij is om als spin in het web in een bouwproces te fungeren, de rol van luisteraar en moderator op zich nemen. Deze nieuwe rol vraagt wel nieuwe competenties van de architect. Met name in de voorfase van een project is niet zozeer behoefte aan klassieke ontwerpvaardigheden, maar vooral aan goed kunnen analyseren van de vraag. Om van daaruit vervolgens de verbinding te leggen naar aanpalende disciplines en sectoren, zoals woningbouw, energie, zorg en welzijn – de basisvoorzieningen die in krimpgebieden van groot belang zijn. Daardoor ontstaat bovendien zicht op nieuwe verdienmodellen. De schouloöperoatsie werkt deze gedachte bijvoorbeeld nader uit. De toegevoegde waarde van de architect moet zijn dat hij in een situatie waarin er ogenschijnlijk geen of nauwelijks geld beschikbaar is, toch met een haalbaar concept op de proppen komt – door slimme combinaties te verzinnen en navenant kosten te verlagen en opbrengsten te genereren.

Planontwikkeling van onderop stimuleren

Het nieuwe adagium is planning ‘van onderop’, mede omdat niet precies voorzien kan worden waar en hoe de krimp de komende jaren precies gaat neerslaan. Het is belangrijk om de belanghebbenden in de zoektocht naar nieuwe perspectieven mee aan de hand te nemen. De concepten van de jonge ontwerpers plaatsen terecht de betrokkenheid van ouders en dorpsbewoners

centraal. Zij zijn de ervaringsdeskundigen ter plekke, die aan kunnen geven hoe een school functioneert binnen de bredere context. Aangevuld met de expertise van gemeente en maatschappelijke organisaties kan gewerkt worden aan het krimp-proof maken van de onderwijsstructuur. De ontwerper is daarbij aan zet om, als 'tekenende secretaris' van de vergadering, kansen te verbinden en vertalen in gedragen, haalbare concepten. Dat vraagt van de architect dat hij opschuift naar de voorkant van het proces, om vanuit een helicopterview eerst een goede analyse te maken en vervolgens mogelijke ontwikkelingsrichtingen te duiden.

Tot slot: de ontwerpers van het ontwerplab hebben niet hét antwoord op de krimpende scholen in het Noorderland gevonden. Dat was ook niet de inzet van het lab. De grote variatie in oplossingen in deze publicatie laat het al zien: krimp is een complexe en weerbarstige materie, met tal van invalshoeken en oplossingsrichtingen. De ontwerpers hebben met veel enthousiasme deze materie onderzocht en vertaald in schetsen voor een mogelijke toekomst. We hopen dat de hier aangedragen oplossingen ook anderen buiten Noordoost-Groningen zullen inspireren.

Colofon

Tekst: Kees de Graaf, Mark Sekuur,
Ruud de Jong, Rob Hendriks en de deelnemende
architecten

Tekstredactie: Kees de Graaf

Projectondersteuning en redactie:
Petra Schilders

Klankbord en begeleiding: Siebren Baars,
Hanneke van Brakel, Jutta Hinterleitner,
Titus Mars

Fotografie: Mark Sekuur en de deelnemende
architecten

Deelnemende architecten:

Amarens Reitsma – 19 het atelier architecten
Femke Scargo – 19 het atelier architecten
Sara van Popta – 19 het atelier architecten
Rob Moritz – 19 het atelier architecten
Lidewij Lenders – LLarch
Marije ter Steege – Atelier Mug
Bart Zantman – AchterboschZantman architecten
Bauke Tuinstra – TWA architecten
Adriaan Jurriëns – Adriaan Jurriëns architecten
Jurian Bosma – Van der Breggen Architecten
Wouter Stoer – Onix
Allart Vogelzang – Onix
Edoardo Mentegazzi – EMA
Hans Overdiep – zofa architecten
Egbert de Warle – Egbert de Warle Architectenbureau
Guido Wezenberg – Architectuur Studio Wezenberg
Sjoerd Betten – KAW architecten
Edoardo Mentegazzi - EMA
Hans Overdiep – zofa architecten
Gerard Brouwer – Kijlstra en Brouwer architecten
Marko Matic – IAA architecten
Erik Workel – IAA architecten

Vormgeving: Thonik, Amsterdam

Drukwerk: Imago Printing, Amsterdam

Uitgever: BNA Onderzoek
ISBN 978-94-6190-047-0

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door
de donateurs van het BNA Onderzoeksfonds.

Over BNA Onderzoek

BNA Onderzoek is een laboratorium voor slimme
ruimtelijke ideeën. We brengen architecten,
onderzoekers, marktpartijen en overheden samen
om na te denken over maatschappelijke vraag-
stukken. Niet alleen de vraagstukken die nu
spelen – zoals demografische krimp, verstedelij-
king en duurzaamheid. We proberen ook te ont-
dekken waar in de toekomst de slimme, creatieve
en verbindende blik van de architect kan helpen
maatschappelijke problemen op te lossen. BNA
Onderzoek biedt architectenbureaus de kans om
in multidisciplinaire teams hun kennis te verbre-
den en nieuwe ontwerpopgaven te ontdekken.

BNA Onderzoek
Postbus 19606
1000 GP Amsterdam
T 020 555 36 66 F 020 55536 99
bna-onderzoek@bna.nl
www.bna-onderzoek.nl

